

Вінницька обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

Микола Дорош

*Книга присвячується моїм друзям, порадникам і наставникам,
а також моїм великим учням-меценатам і патріотам краю:
Балюку Ігору Борисовичу, краєзнавцю, директору видавництва «Меркьюрі-
Поділля» м. Вінниця, **Вороніну Миколі Олександровичу**, підприємцю,
Гальчаку Сергію Дмитровичу, доктору історичних наук, професору,
голові Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців
України, заслуженому працівнику культури України, **Марченку Олександр**
Олександровичу, народному депутату України, **Паламарчуку Василю**
Миколайовичу, голові Вінницької обласної організації Національної спілки
журналістів України, заслуженому журналісту України, **Паламару Івану**
Григоровичу досліднику, краєзнавцю.*

Скіфський Ексампей

Новопрочитання

Вінниця
2019

УДК 82-3 (477)
ББК 84.4 УКР 6
Д 69

Д 69 Дорош Микола. Скіфський Еksamпей. Новопочитання.
– Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2019. – 96 с.

У книзі йдеться про таємничу місцевість із загадковою скіфською назвою «Еksamпей», що означає у перекладі грецькою мовою «Священні шляхи». До чого ж вели скіфів (сколотів) указані шляхи? Щонайперше, до святих місць, якими є найбільше висотне підвищення до Неба; якими є величне ритуальне Аресове святилище; якими є святе джерело із гіркою лікувальною водою і символом Слави скіфів – чашею; якими є могили царів, а може й самого Аріанта.

У праці науково спростовуються деякі наукові висяги низки вітчизняних та зарубіжних дослідників із вказаної теми, робиться спроба аргументовано довести реальність давніх подій на терені нинішнього Хмільницького району Вінниччини.

Книга розрахована на широке коло читачів.

На обкладинці. Чаша друг. *Petro Oliynyk* серпня 30, 2011 Інтернет

ISBN 978-617-530-157-3

© Дорош М. Н., 2019

© ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2019

О, Скіфіє! Сторінко України

*З святих джерел доводилося пити
Цілющу воду та на смак гірку...
Інакше Ексампей не зрозуміти –
Часи далекі, доленьку терпку...*

*Джерела в пам'яті ніколи не зміліють,
Даруючи нам гордість і тепло.
Вони в душі і серці пломеніють,
Щоб гіркоти надалі не було.*

*Хай час біжить, йому нема зупину!
Те що явив в писанні Геродот,
Мов синя птаха, із безсмертя лине
На землі наші з безліччю щедрот.*

*О, древнє скіфське диво-ремесло,
Де Ексампею пресвяті джерела.
Місце від чаші дерном поросло...
Скрижалі Геродота, ніби стела.*

Микола Дорош, 1998

ПРАВО НА ІСТИНУ

Майже три десятиліття незалежна суверенна Україна веде відлік своєї нової історії, наполегливо крокує у майбутнє з прагненням посісти гідне місце в європейській і світовій спільноті. Розбудовуючи власну державу, ми глибоко усвідомлюємо, що поруч зі створенням розвиненої, динамічної економіки має йти піднесення національної самосвідомості, відродження духовності й культури. Виняткова роль у розв'язанні цього завдання належить краєзнавству, яке з раннього дитинства зв'язує нас із рідною землею, служить своєрідним містком між минулим і майбутнім. Адже не можна уявити повноцінного духовного життя без історії наших міст, селищ, сіл, вікових традицій народу, його неповторних фольклорно-етнографічних пам'яток, унікальних творів архітектури і мистецтва. З огляду на це самовіддана, подвижницька праця дослідників рідного краю набуває дедалі більшої ваги, є важливою частиною державотворення.

Серед провідних дослідників рідного краю, своєї малої батьківщини – Микола Никифорович Дорош – почесний краєзнавець України, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, заслужений вчитель України, почесний громадянин Хмельницького району та Уланівської територіальної громади, який повністю розділяє дану істину, відверто стверджуючи на сторінках цієї книги: «...Ніяк не можемо і не хочемо зрозуміти, що ми повинні свято оберігати той величний, неоціненний доробок духовності, дарований нашими предками, ту неперевершену ніким і не знищену українську духовну культуру, яка не має аналогів у світі. Ми повинні усвідомити і отямитися, почавши піклування про своє, рідне багатство. В іншому випадку нам нічого буде залишити своїм нащадкам...»

Народився дослідник і проживає у чудовому місці, де протікає тихоплинна красуня – річка Синя вода (нині Сливовода). Після закінчення історичного факультету Вінницького педінституту

(нині: державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського) Микола Никифорович особливо захопився вивченням історії, розкриттям «білих лакун» на терені краю. У його творчому доробку біля півсотні праць на найрізноманітнішу краєзнавчо-історичну тематику. Серед останніх – потужне науково-краєзнавче дослідження «Село моє і Снивода зі мною. Воронівці: історичні нариси, оповіді».

Особливо вражають його висліди про вікопомну битву на Синій воді 1362 року, якій автор присвятив більшу частину свого життя. У результаті численних наукових дискусій він аргументовано довів, що вікопомний поєдинок стався не на далекому Присинюшші, що на Кіровоградщині, а на берегах річки Сниводи, зокрема на теренах Хмільниччини.

У пропонованій вашій увазі, шановні читачі, книзі він достатньо аргументовано висловлює припущення, що Хмільницька земля, можливо, причетна до «восьмого дива світу», а саме, що на ній, зокрема на лівих берегах річок Витекли, Роси, на околицях Клітенки, Кропивни, Ступника, Осични, Кустовецького, Вишеньки, Великого Острожка, Пагурець, Воронівець, Уланова, Сміли, Петриковець, де до цього часу збереглися високі насипи землі, кургани-могили, у період скіфського часу могла бути закопана ритуальна чаша скіфського правителя Аріанта, а сама місцевість – називатися Ексампей – священною землею, великим скіфським сакральним центром-святилищем, можливим місцем захоронення царя Аріанта.

Як і кожна наукова гіпотеза, вона має право на істину.

Книга захоплює читача уже з перших аркушів, повідує про малодосліджені факти історії, спонукає зайвий раз любити та ще ретельніше досліджувати рідний край.

Сергій Гальчак,
*доктор історичних наук,
голова правління Вінницької обласної організації
Національної спілки краєзнавців України,
заслужений працівник культури України,
Почесний краєзнавець України*

Святі прапрадідів шляхи

*Де Бог тече і Синяя Вода,
Здавна юрбилась сила молода.
На поклоніння Божої води
Із увсебіч приходили сюди.
На берегах, де зілля і гілля,
Стояли і доросле, і маля...
Під шелестом купальських крапельин
Сварог і Дана сходили з билин.
Душі спокоїли із вічної золи,
Читали шепоти воскреслі із імлі.*

Микола Дорош

Снивода (Синя вода, Синьовода) – річка мого життя і долі, річка дитинства, юності, зрілості і старості, річка прапідівської гордості й історичної несправедливості, річка загадковості, таємничості, радості і... смутку.

Із перших знайомств із тобою й донині ти всіма фібрами маниш до себе, притягуєш мальовничою красою, чарівністю і неповторністю. Я сходив твоїми мілинами й глибинами на всій території рідних Воронівець. І не тільки...

Зі звичайної старенької хатинки у вишневих і яблуневих кронах на березі Сниводи, я ступив у широкий світ пізнання. Твої розлогі росяні береги, зелені, повні птаства левади і гаї, вливалися щоденно у мою душу і серце особливим неспокоєм, гомоном і дивоспівом.

Дорога блакитно-синя стрічечко оксамитового північного Поділля! Із висоти природних виступів – горбів Дубини, Липини, Заваляної Гори ти ледь світиш своєю блакиттю, пробираючись крізь густу мережу плакучих верб, лозняку, вільх та осокорів.

Зате на чистих плесах, твоя прозора вода віддзеркалює синяву неба з особливою насиченістю. Недарма ж Синя вода!

У кожного з нас свої особисті сторінки незгладимої любові до водних потоків. Ми у своїй більшості знаємо про Дніпро, Буг, Дністер, Прип'ять, але майже нічого не можемо

сказати про невеличкі водні судини. А вони є невід'ємними наповнювачами великих рік.

Ми вийшли на життєві стежки-дороги зі Сниводи. Нам стачало щоденних забав на її трав'янистих берегах; із особливим захопленням пригадуємо щемкі сюжети риболовлі, безмірного купання, випасання гусей, корів, а ще набридливе чатування біля довгого конопляного полотнища, який бабуся щороку простеляли на береговій оболоні для сонячного вибілювання. Боронь Боже, зайдуть на полотно гуси!

Багата і щедра ти, річечко, на різноманітну рибу, на різнобарв'я лугових трав, на гніздування річкових і болотяних птахів, на спів найрізноманітніших куликів, очеретянок, ремезів, що чіпляють свої хитрі гнізда-рукавички до кіс плакучих верб; на поважну статечну позу вичікування рибки-здобичі сірих і білих чапель; величі й краси лебедів та поважності лелек.

А хіба можна забути дивні переспіви деркачів чи, наприклад, уукання загадкового птаха – бугая? Ми довго думали, де співак знаходить щоліта і куди ховає свою пляшку, в яку з особливою наполегливістю дме повітря, створюючи дивні неповторні звуки... Що це за такий чудернацький птах, що навіть пляшку використовує для своїх співів? Старші хлопці неодноразово запевняли, що бачили, як ця пташина дме у посудину.

Сниводо – Сниводо! Протягом багатоголіткового буання трав і дерев на узбережжях, товсті торф'яні пласти давали сили, тепло і снагу батькам, котрі у вільні від кропітких щоденних справ години, різали спеціальними, майстерно виготовленими у кузні, ножами твою торф'яну масу, викладали її скибочками на подихи літнього сонечка. А поодаль, доручали нам перекидати торф'яні брикетки для всебічного просихання. Усе старе Стависько, Руда були скопані-перекопані мешканцями села. Кожна копанка була чиеюсь. До неї, заповненої водою, власники інколи впускали дрібну рибку, аби в такій хитромудрій сажавці трішки підросла.

А якою пам'ятливою була косовиця на твоїх розлогих берегах! Чоловіки-косарі, виклепавши звечора коси, ставали на світанку у своєрідні гоні чи загінки, аби класти у покоси срібно-зелені від роси трави. Легенький, ще нічний туманець

клубочиться із першими подихами сонця, спливає то в один, то в інший бік, шукаючи, ніби виходу із річкового видолінку.

Нічна прохолода повільно зникає, а косарі вправно орудують косами, вкладаючи, інколи з грабками, пахнущі трав'яні валки. А у них усе – лікарські рослини: м'ята і ромашка, рожева і червона конюшина, горішина і довгі жовті стебла буркуну, біла і жовта кашка, рожево-червоні, аж манійкові, голівки ніжних лугових гвоздик і трішки колючі брунатно-сині кущики миколайчиків... Все падає поспішно до ніг.

Сонечко піднімається вище і вище. Дядьки частіше гострять коси, мокаючи свої обковані брусочки у мантачки. Останні, вміло змайстровані з гільз снарядів від гармати-сорокап'ятки.

Мама ще до сходу сонця пішли на колгоспні буряки. Бабуся вже розбудили мене, спорядили у дорогу – нести сніданок татові. Беру в одну руку клунок із хлібом, а у другу горнята-близнята і крокую росяними береговими стежками аж у Дубину, а це не менше двох кілометрів.

Холодна роса боляче обпікає, прямо жалить мої порепані від пороху і води ноження. Ось уже позаду Місток, Курячий Брід, Харитонова сажавка, Синчуковий горб, Долина. Уже й Липина за моїми плечима. З мріями-думками дійшов до Другого горба, а там десятки, а може й сотня чоловіків розмашисто косять для колгоспної худоби цілющі оксамитові трави. Знаю, зі всього заготовленого сіна певний відсоток дістанеться й для нашої корівчини – Маськи.

Вдивляюся в обличчя людей, ловлю знайомі силуети дядьків, але тата серед них не має. Стежечка біжить уздовж Сниводи далі й далі. Вона, неначе змійка, звивається між береговим камінням і густими заростями очерету, горози, зілля, лепехи та осоки. Торкнешся необачно останньої і можеш легко порізати її довгими косами руку чи ногу. А заживають такі рани довго і болісно.

Ось стежечка вихнула попід кущі півників – жовтих лугових ірисів. Вони вже перецвіли, однак кілька запізнілих квіточок ще дарують людям свої сонячні посмішки.

Густі кущики терну і шипшини обіч стежки заставляють кожного подорожнього обійти, минути колючі непривітні зарості.

Аж за Третім горбом, біля Другого ставка, тато, викосивши добру половину своєї норми-загінки, мантачать косу. Зразу ж відчув знайомий дзенькіт бруска об лезо коси. Вона у них не з простої сталі, а німецька. Не знаю звідки взялася у нас ця «годувальниця», але при її допомозі тато могли викошувати і косили досить багато порівняно з іншими чоловіками.

Сідаємо на скошеному окрайці. Своїми безкінечними запитаннями засипаю тата. Поспішно снідаючи, він пояснює мою цікавість, намагається відповідати дохідливо з дрібницями. Та запитань моїх не зменшувалося. Нарешті, залишивши мені своїх харчів, напившись води з кринички, тато з новими силами продовжують косовицю.

А через днів два-три на своїх плечах потрібно буде винести все просохле сіно наверх, завантажити на підводи-драбиняки і повільно волами спровадити на колгоспний двір. Лише тоді можна в'язочками відносити додому свою долю-пайку. А це 4 – 5 в'язочок.

Як зараз пам'ятаю, мама мені і старшій сестричці зготують оберемки-в'язочки, зроблять з м'якенького сіна підпашки, аби не різала мотузка у плече, завдадуть, а тоді вже свою ношу навколішки з великими потугами перекидають на спину і насилу встають. Возити на колгоспному транспорті суворо заборонялося. І тих два – два з половиною кілометри з в'язками були для нас – дітлахів страшенною нестерпною мукою. Ніколи ми не ставали на півдороги на перепочинок, змушені були нести аж до двору.

Мені, як хлопчаку, у своїх 10 – 12 років, хотілося похизуватися перед мамою і сестричкою своєю силою, витривалістю, здатністю до тривалих трудових зусиль, тому старався брати сіна дещо більше ніж мама нав'язували. Але яка то була сила у такому віці? Та все ж наша підмога була відчутною. За другий-третій день ми своє пахнуще добро приносили додому. Інколи навіть тато сторожували його вночі, аби липкі на чуже добро люди не привласнили тайкома.

Частенько мама стелили на сіні рядно і ми весело заночувували на лугових ароматах, вдивлялися у яскраві літні зорі, про щось мріяли, розповідали свої таємниці, слухали легенди та спогади старших поколінь.

Мама завжди молодшу сестричку клали біля себе, вкривали її одежиною аби не змерзла.

– Ото бачиш, сину, – казали тато, – придивись на місяць, там брат брата на вилах держить. Посварилися за щось брати і хоча й рідні, але не змогли змиритися, підняли один одного на вилах. Їх Господь покарав і виставив на місяць, аби застрахати інших людей від ганебного вчинку. А тому треба жити в мирі і злагоді, прощати людям лихі вчинки.

Ми довго придивлялися до «братів», засуджували їх, робили свої висновки, навипередки ставили нові запитання... Невдовзі стишувалися та й засинали.

У кожного з нас подібних оповідей десятки й десятки. Варто лише пригадати минуле, записати для прийдешніх поколінь. Ось ще один приклад.

...Кінець липня. У колгоспі жнива. Все поле цвіте білими хустинками і очіпками. Чоловіки косять, а жінки в'яжуть збіжжя у снопи. Утомленим від надмірної праці батькам приношу в глечиках-близнятах кашу, борщ.

Сонце – в зеніті. Лежимо кілька хвилин по обіді на окрайці поля, біля самої річки Сниводи. Високо в небі, скільки оком кинь, наліво, направо маячать малесенькі, ледь помітні, чорненькі цяточки жайворонків. Їх чарівний урівноважений спів привертає особливу увагу, зосереджує думки, діє заспокійливо, і на серці стає весело та радісно. Повітря тремтить від надмірної спеки. Та вона зовсім не страшна для маленьких невтомних співців.

– Тату! Про що вони співають, оті жайвори? Їх голос такий рідний, щемний і звичний.

– А співають вони, сину, про нашу землю-матінку, прославляють рідний край, вирощений нами врожай. Оспівують чарівне літечко із сонечком і дощиком, нашу красуню Сниводу. Жайворонки народилися у нас – і це їх рідна земля, вони до неї прилітають із теплих країв, тому й славлять її.

Он поглянь, летить пташа у височинь неба. У нього не простий спів, жайворонок летить до самого бога молотити збіжжя. Прислухайся, сину, до співу жайвора: «Йду до бога молотити! Йду до бога молотити!» Пташина впевнено набирає висоту, співає, радіє на всю небесну оболонь, адже лише жайвори молотили у бога. Його спів через хвилину – другу ледь чутно

із блакитно-сонячних висот. Та раптом – обривається і жайвір каменем падає майже до землі, змінює свою звичну пісеньку.

– Тату, а чому жайворонок, летівши до бога молотити, зривається і падає до землі, ще й пісеньку свою змінив?

– Молотьба, сину, не проста справа, а тим більше для малої пташини. Щоби молотити, треба винести на небо ціпа, а він тяжезелний для маленького птаха. Часто жайвір не може його втримати і той падає. Тому й летить співець каменем донизу, аби підхопити своє знаряддя молотьби. А при цьому нам чути його стривожений спів: «Ціп упав! Ціп упав!»

Нарешті, біля самої землі-матінки, пташина підхоплює ціп і знову весело і радісно здіймається увись виконувати доручення бога. Тому й чутно над золотим полем приємний і заспокійливий спів: «Йду до бога молотити! Йду до бога молотити!»

Отак щоденно жваві божі пташата з висоти небесної прославляють рідний край, святую землю-годувальницю, віншують богів і чудове сонячне літечко.

Оті татові близькі і мудрі розповіді про малесенького жайворонка з далекого дитинства, навічно проникли і залягли у мою душу і серце. Вони міцно-міцно тримають усе моє єство, кожну фібру мого живого організму, наповнюють особливою енергією, наснагою і теплотою. Хіба можна забути, відвернутися від усього рідного, батьківського, милого краю, його святих витоків, глибокої духовної культури і чарівної і неповторної навколишньої природи? Пам'ятаю, як старша сестричка завжди навесні з дівчатами на леваді, біля річки Сниводи, попри жаб'яче «щебетання», водили гаївки (веснянки) і, танцюючи в хороводах, співали «Подольночку»:

*Десь тут була подольночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона впала, до землі припала,
Сім літ не вмивалась
Бо води не мала.
Ой устань, устань, подольночко,
Ой устань, устань, молодесенька,
Вмий своє личко та візьмися вбоки,
Покажи нам скоки,
Біжи до Дунаю,
Візьми дівча скраю...*

Роки-роки... Щоденно віддаляють нас від радісного, безтурботного минулого, від дитинства, юності. Від часів, які вкарбувалися у душу своєю особливою познакою. Снивода була живицею і джерелицею всього буття у мальовничім краї. Це незрівнянна красуня, що дарувала життя, мати всього живого. Недарма у язичницькі часи воду порівнювали з матір'ю. А взагалі проіндоєвропейське слово *Дана*, означало *вода, небо, сонце, жінка, пісня*. Тож і нині ще побутують фольклорні пісні-приказки, пов'язані з богинею Даною (Лельою, П'ятницею, Параскевою та ін.).

Сірим журавлями злетіли у вирій дитячі роки. Життя в державі болісно, але поступово налагоджується. Та, на жаль, ми не поспішаємо зберігати те, що залишили нам наші дідусі, бабусі. Впевнено крокуємо до європейських цінностей і з великою радістю сприймаємо все чуже, закордонне, швидко забуваючи, про свої духовні скарби.

Ніяк не можемо і не хочемо зрозуміти, що ми повинні свято оберігати той величезний, неоціненний доробок духовності, дарований нашими предками, ту неперевершену ніким і не знищену українську духовну культуру, яка не має аналогів у світі. Ми повинні усвідомити і отямитися, почавши піклування про своє, рідне духовне багатство. В іншому випадку нам нічого буде залишити своїм нащадкам.

Наша Хмільницька земля є во істину святою. Святість її проявляється не тільки у незрівнянній красі, мальовничості і вишуканості, а й у затаємниченій досіль минувшині. Саме за цю землю протягом віків-століть точилися гострі сутички та війни. Навіть при ледь привідкритій занавесі часу ми бачимо боротьбу краян із військовими силами Данила Галицького під час покори болохівських волелюбних громад, нещадне руйнування і спалення осідків, виведення в полон сотні і сотні наших земляків. Бачимо відчайдушну спільну боротьбу краян та литовських воїнів проти татарського поневолення на Синій воді (Сниводі) у 1362 році. Бачимо хвилю селянських повстань під орудою Криштофа Косинського, Северина Наливайка, гайдамаків і відважного Устима Кармалюка. Ми в захопленні від подвигів славного українського козацтва, загони якого формувалися й на Хмільницькій землі Вінниччини...

Ця родюча прадідівська земля густо зрошена потом і кров'ю, вабила і не давала спокою сусідам та навіть віддаленим завойовникам.

Недарма говорили, що добро й достаток отут течуть молоком і медом. І це дійсно так. Тут чимало є такого, що може здивувати не лише область, Україну, але й весь світ. Варто лише розумно і прискіпливо дослідити славну минувшину. Ми спробуємо це зробити.

...У глибоку давнину на нашій землі існував гарний звичай: гості краю вклонялися спочатку річці, потім місцевим богам і лише потім – місцевим правителям. Отож річка і вода були найвищими святинами. Наша водна артерія Південний Буг, також була священною річкою. «Батько історії» – Геродот, який відвідав береги наших головних рік у V ст. до н. е. зробив запис, що скіфи-орачі походять від бога Зевса й річки Дани. Точніше, Русь є виявом богині Дани на землі.

Через п'ятнадцять століть, автор «Слова о полку Ігоревім» підтвердив Геродотові нотатки, назвавши Русь онуком Дажбога. Геродот повідомляє, що у свій час грецька богиня Артеміда із Аполлоном були занесені на острів Делос зі скіфської Гіпербореї. Тому жителі країни Гіперборейської завжди привозили в храм Артеміди на Делос свої дари. Елліни надто вшановували скіфських послів, обдаровували їх та залишали в себе.

Жалкуючи про втрату послаників, гіперборейці надалі надсилали дари без послів. Геродот звертає увагу, що дарунки за традицією, завжди обгорталися в золотисту пшеничну солому.

Країну Гіперборейську історик описує, як місцевість на півночі Скіфії, де особливо культивують, вирощують пшеницю. Прирівнює жінок гіперборейців із фракійськими жінками, які не можуть обійтися без пшеничних стебел при вшануванні великої богині. Саме пшенична солома вживалася як жертва для ритуальних вогнищ на свято Купала.

У ті часи Артеміда була втіленням води, як наша Дана – богиня річок, жіночності Всесвіту. На наших землях у минулому існували храми й олтарі великої богині Дани (Лелі), де Леля була головною богинею скіфів-орачів. Не дивно, що прадавнє поселення на Прибужжі Лелітка виникло під таким же прадавнім містом Бозький Острів (нині Хмільник).

Саме у ті часи, за легендою, з неба впав Золотий Плуг. Йому поклонявся весь люд. Життя й достаток народжувалися від світла, води і поля. Слово русь стало означати «зоране поле», а пізніше й людей-орачів. За первісної форми релігійних вірувань – тотемізму, слово Русь відповідало тотему «свята вода».

Не дивно, що найвищим таїнством наших далеких предків було свідоме занурення у води священної річки. Це був величний обряд очищення – пряме поєднання з основами Всесвіту – живильною водою та благодатним теплом і світлом. До нашої Синьої води (Сниводи) з увсебіч стікалися стежини, якими проходили тисячі й тисячі прочан.

Безумовно, є переконання, що у сучасних християн хрещення у воді є залишком стародавнього обряду предків – занурення у воду з метою очищення тіла через поєднання з основами матеріального всесвіту – водою і світлом – першопричиною і першоджерелом життя.

Вчені давно пов'язують назву Русь із назвою річки Рось, а ця річка, як нам відомо, тече трішки північніше, витікаючи з Погребищенського району Вінниччини. Однак, на території Хмільницького району, із підніжжя вододілу, витікає також невеличка річечка із назвою Роса. Отож корінь рос- прямо вказує на спорідненість назви. Ця річечка протікає через Кропивну, Великий Острожок і впадає у притоку Сниводи Витхлу.

Плем'я русь жило у районі наших річок Росі, Роски, Роставиці, Росави і вказаної нашої Роси. Воно поклонялося ще богу Сонця Ру (Ра). За іменем племені, яке жило на берегах, й були названі річки. Таким чином, слово русь на нашій землі означало і сонце, і воду.

Автор книги «Міфи Київської землі та події стародавні» Олексій Знойко, ще у 1962 році довів, що назва Русь існувала в Геродотові часи й означала також «орачі»¹. Бо етимологічно етнонім Русь, близький до дієслова «орати» (rus – rurs – ruaris – ar – arare – орати).

Як бачимо, лише невелике заглиблення у минуле нашої головної артерії Поділля, приводить до особливого зацікавлення, викликає інтерес до поглиблення знань, дослідження.

Це й не дивно, адже в минулому на берегах Бузького лиману були масово розташовані грецькі колонії, котрі мали

міцні торговельні зносини із людністю всього Побужжя. Наші далекі пращури по рікам спускалися до Чорного моря (Понту Евксинського), де проводили жваву торгівлю з еллінськими колоніями і, передусім, Ольвією, яка в перекладі означає «щаслива».

Скіфи-орачі наполегливою щоденною працею створювали отой золотий, надто затребуваний в еллінів, продукт вивозу – зерно. Наш хліб називали артос, адже був він із урожайної землі Оратанії (порівняйте з Оратовом)...

У давні часи люди поклонялися різним богам, жили ними, молились до них. Злетіли у безвість віки, замулилися дещо в пам'яті давні вірування. Невмолимі піски часу засипали істини, віру і самих людей. Лише їхні ледь зримі сліди, залишені навечно на кам'яних тілах матінки-землі, повертаються до нас, то тут, то там, визираючи із підвалин сивої історії.

Тому й нині, на мальовничих подільських землях люди продовжують віднаходити сліди таємничих прадавніх споруд, релігійних капищ і поселень. Що відбувалося на цих обставлених віковим часом територіях, які обряди тут здійснювались, для чого служили дивні фігури та предмети?

А між тим, древні святилища – особливо цікава тема, вона достоту може повідати залюбленим в історію людям вражаючі, а подеколи й неймовірні речі про нашу сиву минувшину. Найбільше таємниць зберігає в собі каміння, яке тримає цікаву інформацію найдовше.

Багато культових комплексів будувались саме на підвищеннях, гірських виступах. Бо саме такі місця вважались ближчими до небес, до богів. Багато таких святилищ були місцями поклоніння при здійсненні обрядів. Люди в таких місцях відчували і нині відчувають особливий приплив позитиву, енергії. Саме на таких узвишсях й хоронили царів. Їх могили, в основі яких був круг – своєрідний духовний код чисел, бере початок з містичної настанови вищих сил, показує напрям руху ввись, до небес, для об'єднання із самим Творцем.

За словами дослідника Олександра Фесуна з праці «У полі могила» дізнаємось, що це є «...впорядкований і замкнений духовний світ, у якому домінує прагнення єднатися з

першопочатковим позачасовим та позапросторовим «центром», із енергією Вічного. Зовнішнє коло основи могили, як сила всемогутності й незборимості, виконує функцію збирання до купи, а водночас і священну недоторканість²».

Отож прадавні могили вміщують у собі понадлюдські всесвітні засади вивищення вічності буття і людського духу...

Та перейдемо до скіфської теми окресленої на титулі книги. Скіфія, за Геродотом, була у вигляді чотирикутника з однаковою шириною і довжиною. Від заходу кордон йшов по річці Істр (Дунай), а зі сходу по річці Танаїс (Нижній Дон та Сіверський Донець). Річка Борисфен була посередині скіфських земель. Сторона квадрата дорівнювала приблизно 20 дням сухопутного шляху, а це біля 700 – 800 кілометрів. Та Великий історик мав на увазі не військово-політичні межі Скіфії, а сакральні. Саме у них легко можна окреслити культові центри великої держави, вказуючи на основу, що символізує небесні і потойбічні реалії. У цьому уявному великому чотирибічнику був розташований і легендарний Ексампей. Свою назву ця земля і священне джерело отримали задовго до вказаних подій. Геродот виклав описи у четвертій книзі своїй книзі із назвою «Мельпомена».

Суть записів у наступному. На території між Гіпанісом (Південним Бугом) і Борисфеном (Дніпром) знаходилося джерело гіркої води із назвою Ексампей. Тут, відповідно з архаїчними уявленнями, був своєрідний культовий центр світу. Його властивості визначалися в тому, що це було місце на північному Побужжі із найкоротшим шляхом, що пов'язує землю і людину із Небом та Творцем – Богом.

Тому є цілком вірогідно, що саме із розміщенням на Гіпанісі цього священного для скіфів сакрального центру й походить назва давнього міста Бозький (Острів), річки Бог (нині Південний Буг).

За прадавніх скіфських часів цією рікою, за течією, відправляли до Понту Еквксинського (Чорного моря) величезну кількість зерна, сюдою жувєрх спроваджували в останню дорогу правителів Скіфії, царів.

Ріка Південний Буг – дивовижна та унікальна водна артерія, оповита сотнями легенд, що неабияк приваблюють,

манять до себе непересічних особистостей. Деякі люди сюди приїзджать, аби зарядитись енергією та на власні очі побачити чарівні мальовничі краєвиди, валуни-велетні, які буквально випромінюють світло та переливаються, немов веселка.

Тут можна побачити казкові виступи гранітів-валунів, які порогами ніби борються з силою бузької води, почути безліч легенд, оповідей та давніх розповідей про гайдамаків і повстанців Устима Кармалюка...

Взагалі Хмільницьке Побужжя має дивовижні, привабливі місця. Вони надихають замріяних людей своєю унікальною філософією, яка затаємничено спонукає до особливих роздумів про сенс людського життя і буття. Тут, серед тисячолітніх, різних за розмірами і формою каменів, все мирське стає неважливим, другорядним, адже є лише ти та велика Матінка-Природа...

Тому й хочеться краянам повідати про історичну місцевість на порубіжжі земель скіфів-орачів та алазонів між ріками Гіпаніс (нині Південний Буг) і Борисфен (нині Дніпро).

За Геродотом (IV, 52, 81), тут у Гіпаніс, як ми вже згадували, впадало невелике джерело із гіркою водою. Назва місцевості та джерела перекладалася зі скіфського як Ексампей, а греки говорили, що це – «Священні шляхи», а такими завжди вважалися шляхи пов'язані з особливими святинями.

Саме тут, за легендами та переказами був встановлений символ об'єднання скіфських племен - величезний бронзовий казан (чаша), виготовлений із наконечників стріл, які були принесені за наказом царя Аріанта, — по одному наконечнику від кожного скіфа. Аріант був скіфським царем приблизно у 585 – 480 роках до н. е. Місце знаходження таємничого Ексампею поки що не встановлено. Спірних запитань, не дослідженого тут надто багато.

Проте, надзвичайно великий галас в Україні знято по «встановленню» вченими місця загадкового Ексампею і Аріантової чаші-казана. На Кропивниччині, в зв'язку з «сенсацією», створено самодіяльні гурти з такою назвою, названо приватні підприємства, дитячі центри, громадські організації, створено туристичні маршрути, видаються книги, буклети, альбоми...

Більше того, науковці в своїх напрацюваннях прямо чи опосередковано посилаються на роботи дослідників, твердячи, що таємницю вже розкрито. Журналісти взагалі трактують тему із вільної надуманої позиції, аби привернути увагу до, так би мовити, розкрутки туристичної, культурної, будівельної та іншої інфраструктури.

Вказують, що легендарний Ексампей біля Синюхи є геометричним центром Скіфії, «пупом української землі», центром України та ін., наводять відповідні координати... Тому стає надто дивним таке необачне «доведення» реальної картини. Але ж поверхово і однобоко підходити до визначення і локалізації координат вікопомного Ексампею та місця Аріантової чаші також не гоже.

Історична проблема доводиться при допомозі аргументованих доказів і фактів. Чи не так? А де вони? Чому взято за основу лише один із багатьох перекладів Геродотової «Мельпомени», а не кілька їх варіантів?

Самовпевненість, зверхність своєї точки бачення, а ще різні рекомендації для зміни наймення міста, герб із зображенням казана, введення нових термінів (пуп країни та ін.), показує наскільки ми далеко зайшли при дослідженні питання.

Чому ж тоді багаторічні пошуки на території півдня і центру Прибужжя не принесли конкретних результатів у реальній прив'язці до місця Ексампею і Аріантової чаші зокрема? Часом не тому, що не в тому місці здійснювалися пошуки та дослідження? Непереконливо нав'язувати свою думку у такій давній і складній темі - є невиправдано і помилково.

Навчаючись на історичному факультеті Вінницького педінституту у 1972 – 1976 роках, під час археологічних розкопок, неодноразово чув розповідь викладача Павла Івановича Хавлюка про скіфську Аріантову чашу.

Науковець наголошував, що вона й надалі знаходиться на півночі Вінниччини і її довго шукали під час минулої війни німецькі «археологічні» загони. Недарма ж свою ставку Гітлер будував саме тут, під Вінницею. Нині Інтернет переповнений повідомленнями про пошуки гітлерівцями легендарної чаші. Ось одна з них.

«Скифскими древностями интересовались не только русские археологи. В гитлеровской Германии нацисты тоже занялись скифской историей. Причем их влекло не скифское золото, а система оккультных ценностей древних арийцев. Речь идёт о котле царя Арианта, который нацисты включили в систему оккультных святынь, гарантирующих мировое господство третьего Рейха. Вкратце легенда звучит так:

«В центре Украины, где историки допускают центр Скифии, в местности с названием Эксампей находился древний скифский город, окруженный валом и рвом по периметру в 60 км. Царь Ариант, по случаю победы над персами повелел изготовить гигантский медный котёл. Каждый воин скиф принес по одному наконечнику стрелы, из которых собственно и был отлит котёл, вмещавший 600 амфор вина. Раз в году скифы собирались в Эксампее и праздновали свою победу. В эту систему входили Чаша Грааля, Ковчег Завета, копьё Лонгина и многие другие вожделенные ценности оккультизма, поисками которых занималась эсесовская команда Аненербе («Наследие предков»). По представлениям германских оккультистов – котёл Арианта выступал в роли сферического зеркала, испускающего астральный свет, а излучаемый световой луч давал дар ясновидения и позволял предсказывать будущее»...

Як бачимо, казан – це одна з тих категорій речей, яку міфологічна свідомість завжди розміщує в центрі світу. Аби здійснювалася взаємодія світів, бо посудина є не лише посередником, а й захисником від шкідливого впливу підземного (нижнього) світу.

Тому, опрацювавши по-новому попередні набутки, насмілюся подати на суд читачів свій особливий варіант розповіді. Такої версії ніхто, ніколи ще не висував, не доводив документально. Ймовірно, що саме це й не давало можливості дослідникам віднайти легендарну чашу та вікопомний Ексампей. А відтак, прошу без образ, прискіпливо підійти до нової версії, аби реальність віднайшла об'єктивний і правдивий розв'язок.

Саме це потрібно Україні. Хоча знаю, не unikну недружніх випадів опонентів на свою адресу. Маю досвід недоброзичливців із попередніх напрацювань, особливо при локалізації битви 1362 року на Синій воді. Однак правда завжди торує свій шлях у нелегкій боротьбі з кривдою, неправдою, вигадками та домислами. Зрозуміло, не всі вміють спокійно сприймати іншу точку зору, особливо, коли вона суперечить його вислідам, або усталеній думці.

Нам, вінничанам, є чим гордитися і чим пишатися, є що досліджувати. Це робиться, аби досконало знати минувшину чарівного і мальовничого краю – північно-східного Поділля – Хмільницької землі Вінниччини. Величезне історичне надбання має Хмільниччина, о тому не знати, не любити, не вивчати, не цінувати його є злочином.

Переконалий, цікава тема миттєво знайде своїх прихильників у краї та за його межами. А це дасть поштовх до більш наукового і ширшого опрацювання й дослідження.

Жвавий інтерес до непростих питань нашого етногенезу з року в рік невпинно зростає. Минуле завжди потрібно пам'ятати аби впевнено просуватися вперед, до подолання нових намічених вершин. Надіюся, дана книга націлюватиме дослідників краю до нових звершень, спонукатиме думати, переосмислювати усталене, поверхове і спрощене, аби по-новому побачити світ, свій Подільський край, своє рідне село, їх непрості історичні сторінки, зрозуміти свій народ, дивитися очима щирого патріота. Ніколи не забувати своїх коренів і святих витоків.

Отож, дорогий читачу, коли ти наодинці перебуватимеш із природою, будь-то біля річки чи лісу, в саду чи на городі, щиро прислухайся до неї, припади вухом до криниці, дерева, землі, каменя – неодмінно почувеш притишені голоси-настанови своїх далеких попередників – це поклик наших прашурів. Вони тобі дали життя. Витоки твої – від Матінки-Землі і сам ти також із неї. Земля тебе народила, земля й прикриє в останню хвилину. Всім серцем і душею люби і поважай її.

Запорошені трави Ексампею

*Язичницька прадавня таїна –
Подих прапращура в безмежнім плині часу,
В яким – землі пошерхла сивина
Ледь проступає з-за іконостасу.
В яким – небачені реліктові квітки,
Химерні звірі, люди і рослини...
Уявні епізоди нетривкі,
В них страх і біль, і до життя стежини.*

Микола Дорош

Питання місцезнаходження священного місця скіфів із назвою «Ексампей» із глибини століть хвилювало дослідників і науковців. Вони висловлювали найрізноманітніші версії та гіпотези, локалізували ту чи іншу місцину під свої висяги, спростовували праці істориків і краєзнавців. Та попри «пророблену» титанічну роботу, все ж до цієї пори не ідентифіковано, не локалізовано реальне місце Ексампею та Аріантової легендарної чаші. На протязі дискусійного багаторічного періоду, з висоти «своїх» наукових напрацювань, деякі дослідники, за кількома аргументами чи співпадіннями, робили висновок, що згадане таємниче місце належить в основному до володінь, так званих, царських скіфів. Тому біля Кропивницького (колишнього Кіровограда), як великого адміністративного центру, «віднаходили» оте священне для скіфів місце: Гнилий Єланець, Мертвовід, Синюха, Чорний Ташлик³...

По суті, дискусія триває й досі, незважаючи на те, що науковець В.І.Петруку 2005 році написав і захистив кандидатську дисертацію «Скіфський сакральний центр Ексампей в контексті культурної спадщини України»⁴. У праці дійсно наведено досить багато цікавих зворотів, наукових висновків, розрахунків та ін., але й ця праця приводить нас своєю «доказовою базою» в основному до Кіровоградщини.

До цієї цікавої теми підключилися й інші знавці того краю, навіть внесли свої пропозиції до «декомунізаційного пакету» –

перейменувати місто Кіровоград на Ексампей. Так би мовити, увіковічити в йменні граду давній скіфський сакральний центр. Назва дійсно гарна і є найдавнішою, науково засвідченою географічною назвою на території України. Але ж де переконливі аргументи у підтвердження? Де ж, врешті-решт отой бронзовий казан-чаша, куди вміщалося 600 амфор води? А може його вже тайкома відшукали у Новоукраїнському районі, коли свідомо взяти, як святиню і символ, до свого районного герба?

Думаю, жителям кропивниччини не потрібно квапитися із назвою *Ексампей* для свого міста. Усі «наукові» думки і версії є лише версіями, і не більше. Проте праць по темі місцезнаходження і локалізації Ексампею є чимало. Тож спробую хоча б поверхово окреслити деякі напрацювання. Переважна більшість дослідників використовувала для ідентифікації смак води певних річок. А це – І. Шишова, А. Доватур, К. Шилик, Б. Граков, Д. Калістов. Саме вони звертали увагу на місце, де природно в Бузький лиман заходять морські води. Дослідник Д. Брун ще в минулі часи локалізував гірке джерело на Мертвих Водах. Його підтримував науковець І. Забелін та інші. Проте Е. Ейхвальд переконував, що вказане джерело крім гіркості води повинно бути лікувальним. І тут нам належить зрозуміти, що гіркі лікувальні води хмільницьких радонів на Вінниччині дійсно є цілющими для здоров'я людини. Отож, вірогідно, Ейхвальду потрібно вірити у лікувальних властивостях водички, хоча автор його шукав не в межиріччі Південного Бугу й Дніпра, а на правобережжі Дністра.

У цій дослідженні буде вказано, що гірка вода сягатиме Брацлава. Тож науковець Ф. Ліндер назвав річку Сільницю на правому березі Південного Бугу можливим гірким джерелом. Однак потрібно зразу ж заперечити, адже Геродот наголосив що гірке джерело знаходилося між Гіпанісом і Борисфеном, а відтак це є якась ліва притока нинішнього Південного Бугу.

У минулі часи гірке джерело шукав також дослідник А. Хансен десь в районі Гайсина і Ольвіополя. Та все ж більшість опускалися нижче за течією. Так, П. Бурачков локалізував джерело на річці Солонісі, а це вже Миколаївщина; Т. Байер – на Синюсі, Б. Рибаків – на Чорному Ташлику...

Науковець Володимир Петрук, про якого ми згадували, у своїй кандидатській дисертації прив'язує легендарне джерело, місце і чашу-казан Аріанта до села Великі Луки Новоукраїнського району Кіровоградщини області. Тут він пропонує навіть створити Національний парк із відтворенням священного казана⁵...

Ще у 2011 році висунув і свою версію⁶. Зрозуміло, вона не стосується кропивницько-миколаївських земель, а Вінниччини – перлини Подільського краю. Тому у цій невеличкій розробці ще раз зверну увагу на новопрочитання затаємниченого і загадкового досіль Геродотового повідомлення. Різні переклади «Мельпомени» не завжди об'єктивно і вірно відображали написане «батьком історії». Причина може критися навіть в одному прийменнику, де переставлена лише одна літера. Як варіант: **до моря, од моря**. Це, звичайно могло привести до різноманіття у пошуках загадкового Ексампею, Аріантової чаші та ін. Однак науковцям, аби твердити доказово, потрібно глибоко проаналізувати всі версії, співставити нинішні переклади «Мельпомени» із колишніми. Не секрет, що деякі звороти в історії зробили перекладачі з врахуванням останніх історичних досліджень. А вони не завжди вірні та реальні.

Так, при описі, наприклад, річки Гіпаніс, Геродот (484 – 425 р. до н.е) повідомляє про гірке джерело із назвою Ексампей наступне:

«Третья же река – Гипанис – движется из Скифии, вытекая из большого озера, вокруг которого пасутся дикие белые лошади. Это озеро правильно называется матерью Гипаниса. Возникающая из него река Гипанис на расстоянии пяти дней плавания еще узкая и [вода в ней] пресная, а отсюда до моря на расстоянии четырех дней плавания вода чрезвычайно горькая. Ведь в нее впадает горький источник; настолько горький, что, хотя он и невелик по размерам, но придает свой вкус Гипанису, одной из немногих рек. Источник этот находится в пределах страны скифов-пахарей и ализонов. Название источника и той местности, откуда он вытекает, – по-скифски Эksamпей, на языке же эллинов Священные пути. Вблизи земли ализонов Тирас и Гипанис сближают свои излучины,

но отсюда каждый из них поворачивает и течет так, что промежутки между ними расширяются»⁷.

Отож бачимо за Геродотом, що Гіпаніс витікає з озера, наколо якого паслися білі коні. Не дивно, що деякі вчені називали цю річку – *Ginn*, що походить від грецького – гіппас – кінь. Можливо ця назва й має таке значення. Проте є думка, що отой перший склад *gi-* у назві *Gipanis* уособлює взагалі з індоєвропейської мови худобу: бика. Бо в минулі часи склад *go-* означав самця, бугая або ж корову. Це *go-* надто заповонило й нашій край. Ми й нині інколи чуємо від пожилих людей назви: *Голадівка, Голанів, Головщина, Горобіївка, Голіївка, Голодьки, Голяки* та ін., у яких перший склад говорить про приналежність до бика, самця. А візьмемо ще назви урочищ, кутків, у яких топоніміка прямо вказує на заняття, пов'язані з тваринами. Так, дослідник Йосип Осецький із Хмельницької області у статті «Розселення і заняття доісторичних спільнот у XI – II ст. до н. е.» говорить, що у топонімах, наприклад, *Глибока долина, Глибока дорога*, які є у Воронівцях та інших селах краю, проглядаються індоєвропейські корені слів *go* або *ko* – корова, бик; *лѣбѣ* – ранили, бити, полювати; *кга* – джерело або *га* – ходьба. Таким чином, поняттям *Глибока* у свій час могли називати місцину, де полювали на худобу біля джерела, або куди йшли полювати на худобу⁸...

А село Сказинці (нині Скаржинці) та колишнє поселення у Воронівцях з такою ж назвою походить од слів *шаса, шасана*, що означало «забій худоби» + *іна* – «багатство», тобто «багаті полювання на худобу». Худоба була найбільшим символом багатства у наших пращурів. Недарма і нині навкіл сотні і сотні прізвищ та призви́ськ, пов'язаних з тваринами. Але про це трішки нижче.

Можна ще наводити приклади, але треба зрозуміти, що назва річки Гіпаніс, про яку ми почали мову, перейшла пізніше у назву **Бог**. А слово **бог** у праслов'ян завжди означало *божа дорога, священна путь*. Інтернет повідомляє, що назва Бог означає: *податель, достояние, богатый, обладающий достоянием, господин (dominus), Богус, Бахус*...

Раніше назви річок у міфічних переказах та віруваннях спочатку закріплювались ніби за небесними потоками, а

невдовзі знаходили свій відбиток у назвах річок, струмків, на берегах яких жили племена. Найвищим таїнством наших пращурів було занурення у воду священної річки Бог (Гіпаніс). Це був обряд очищення – поєднання з основами Всесвіту – Водою і Світлом. Тому до ріки Бог з усіх кінців стікалися тисячі прочан, аби здійснити святе таїнство.

Не дивно, що саме на узбережжях Богу виникла досить густа мережа осідків, найрізноманітніших археологічних культур, які переростали у чималі поселення, міста. Пізніше, на думку християн, хрещення у воді річки Богу стало залишком стародавнього обряду – занурення у воду з метою очищення через поєднання з основами матеріального всесвіту – водою і світлом – першопричиною і першоджерелом усякого життя⁹.

Та прокоментуймо повідомлення Геродота. Отож на протязі п'яти днів плавання від озера, з якого витікає Гіпаніс, вода у ньому була прісна і солодка. А з місця, де закінчуються п'ять днів плавання у напрямку до моря (підкреслюю), протягом наступних чотирьох днів руху по воді, вода стає гіркою, бо у Гіпаніс впадає гірке джерело. Настільки гірке, що впливає на смак всієї води. Таким чином, при початку плавання, на шостий день від витоків, вода стає гіркою. Отож десь у цьому місці на лінії Гіпанісу й треба шукати, звідки тече гірка вода. Це джерело знаходиться в межах країни скіфів-орачів і алазонів.

Тобто Геродот пояснює, що територія скіфів-орачів і алазонів була спільною державою, єдиною (в пределах страны скифов-пахарей и ализонов). Не сказано ж: «...в пределах стран скифов-пахарей и ализонов» (підкреслення. авт.). Це було, наголошую, спільне державне утворення - царство. Цілком можливо, що отой казан і був своєрідним символом об'єднання скіфських племен орачів і алазонів, про що й вказує великий історик.

Досить невірною є думка Бориса Рибаківа, що довжина річки Гіпаніс дорівнює дев'яťом дням плавання. Саме в цьому контексті дослідник допустив неправильне розуміння тексту «Мельпомени», додавши перші п'ять днів плавання до моря (із солодкою водою) з наступними чотирма днями (із гіркою водою). Але грецький історик мав на увазі у вислові до моря, лише напрямок – до моря, іншими словами за течією, тобто це

не значить у море. До моря і в море – це не однакові за смисловою суттю слова. У цьому випадку приєменник до вказує лише і тільки на напрямок (наприклад: до моря, до лісу, до поля...). Він виражає залежність іменника, від інших слів у реченні. А словосполучення у море, від (од) моря мають зовсім інше смислове вираження. Це треба розуміти.

Далі Геродот пояснює, що біля землі алазонів Тірас і Гіпаніс зближують свої русла, а потім через певний територіальний проміжок віддаль між ними розширюється. Тож ця обставина взагалі не має ніякої дотичності до гіркого джерела, вона лише вказує, що неподалік зближення русел річок Гіпаніса і Тіраса проживали алазони. Тобто повідомлення вказує на межу розселення алазонів. Тому прив'язки цієї особливості до місця знаходження гіркого джерела Ексампею робити не потрібно, не варто.

Південний Буг (Гіпаніс, Бог) бере свій початок із колись чималого озера, пізніше – великого болота Авратинської височини (відроги Подільської височини) поблизу села Холодець Хмельницької області. Зарадянських часів болото було висушене та прокладено дренаж. На сьогодні витік річки починається не з джерела, а з дренажної труби. Висота витоку – 321 м. Верхня та середня частини басейну знаходяться в межах Подільської та Придніпровської височин (лісостепова смуга)¹⁰.

Як і кожна річка, Південний Буг має свій природний похил, що спричиняє течію до моря. Середній похил чи схилення Південного Бугу – 40 сантиметрів на один кілометр⁷. Виходячи з цього, ми можемо звернути увагу, що за один світловий день плавання вниз за течією (по Геродоту), човнярі могли пропливти в середньому 32 кілометри (давньогрецькими мірами відстані стадіями для зручності не будемо міряти). За п'ять днів загальна відстань дорівнюватиме близько 160 кілометрів.

Чому ми взяли 32 кілометри за світлодень? Взагалі, за розрахунками науковців середня швидкість плавання по воді за один світлодень могла бути 30 – 35 і навіть 37 кілометрів.

І дуже дивними є підрахунки деяких дослідників зі «швидкістю» – 52 – 57, 55 – 58 і навіть 80 кілометрів. Як і чим люди могли плавати, часто й проти течії, із такою швидкістю?

І не дарма сказано «проти течії», адже деякі дослідники прямо фальшують Геродотове повідомлення. У ньому написано, що Ексампей знаходиться у чотирьох днях плавання до моря, підкреслюю, а «науковці» пишуть, що в чотирьох днях плавання від моря.

Хіба дослідники не бачать у цьому великої різниці? Бо плавання в напрямку до моря може бути із будь-якої точки по Гіпанісу за течією. А плавання від моря – лише проти течії, від Понту. Тому через таку неуважність до тексту й виникають протиріччя у доведенні істини.

Та повернімося до швидкості плавання. 32 кілометри взято тому, що Гіпаніс у витоках був мілководним і вузьким. Зрозуміло, плавання не могло бути швидшим. А вже в наступні дні човнярі могли подолати дещо більший кілометраж за світловий день, адже води Гіпаніса неухильно поповнювалися доплавами.

У цьому аспекті є ще деякі зауваги. Зрозуміло, за течією пливти набагато легше і кілометраж буде більшим. Проти течії віддаль за один світловий день помітно скоротиться. Це взагалі не враховано у працях науковців. Рух за течією і проти течії суттєво різняться. В усіх випадках, при підрахунках потрібно брати середню швидкість. Вона й буде на витоках Гіпанісу біля 32 кілометрів за день.

Проте світловий день має також свої особливості, свою часову тривалість. Бо відомо, що восени, до замерзання ріки, світловий день буде коротким, а весною, після скресання криги – помітно довшим. А відтак, ця особливість теж суттєво впливає на часові відстані щоденного плавання.

І ще. Заглянувши у пізніші часи, бачимо, що Нестор-літописець серед інших народів, які населяли нашу землю, називає – лібів. Хто це такі? Сакалібами араби називали купців-русів, котрі поставляли свої товари на човнах. Історик і етнограф О. Партицький вважав, що огречені мешканці Ольвії перекрутили назви галізонів і алібів на алазонів та каліпідів¹¹. Що ж така версія цілком може відповідати дійсності.

Той же Геродот писав, що у Скіфії, територія якої приблизно збігається з територією нинішньої України, в ті далекі часи взагалі не було доріг і в степу люди пересувалися куди завгодно,

як заманеться. У лісах же – користувалися виключно лише ріками. Тобто перевезення будь-яких товарів, спілкування населення та інше відбувалося плаванням уверх до витоків чи вниз за течією рік. Іншого не було.

Для підтвердження сказанного візьмемо, наприклад, «Подільські Єпархіальні відомості» за 1869 рік. На сторінці 419 читаємо: *«Вообще нужно заметить, что историческая жизнь народов, особенно жизнь первоначальная, развивается по течению рек, это закон всемирно-исторический. Реки – это первоначальные естественные пути сообщения между всеми народами, это первые главные нити, которыми, так сказать, сшивается самым естественным образом первоначальный объем всякой государственной территории, нити, которыми означаются пределы пространственного внешнего распространения и физической, и нравственной силы всякого народа. По этому народ, занявший главный выгодный пункт на этих водяных путях, по необходимости будет влиять на жизнь народов, связанных с ним посредством этих путей»*¹².

Це, по суті, був головний вид транспорту. Тому особливості плавання по річках наші далекі попередники обов'язково враховували. Зрозуміло, не за витрішками плавали вниз та вверх по течії човнярі. Вони перевозили досить великі вантажі, передусім зерно. А тому швидкостей не дуже дотримувалися, старалися надійно довести вантажі до чорноморських споживачів.

Та повернемося до сказаного. Пропливши 160 кілометрів від витоків Гіпаніса вниз за течією (підкреслюю), протягом п'яти днів плавання, вода у річці була солодкою. Надалі вона різко змінювала свій смак, ставала гіркою (зауважу не солоною, про що намагаються доводити деякі дослідники) і непридатною для пиття.

Беремо курвіметр – прилад для вимірювання відстаней на географічних та історичних мапах, відкладаємо від нинішнього села Холодець, Купільської сільської ради Волочиського району Хмельниччини, звідки починається витік Південного Бугу, відстань по річці у 160 кілометрів. Цією кінцевою «точкою» є місце впадіння річки Сливоди (Синьої води) у Південний Буг.

Нині тут знаходиться село Іванів (Янів) Калинівського району Вінниччини. Ці обміри прямо наводять на думку, що гірку воду у давній Гіпаніс несла саме ця річка.

Коротка довідка. Річка Снивода (Синя вода, Синьовода) – ліва притока Південного Бугу, довжиною 58 кілометрів. Витік поблизу села Мар'янівка Хмільницького району Вінниччини. Впадає у Південний Буг біля села Іванів Калинівського району. Вперше згадано про артерію в Рогозькому літописі 1393 року під назвою Синя вода. Річка знаходиться між ріками Гіпаніс і Борисфен¹³.

Але звідки ця річка брала гірку воду, чи може Синя вода була перенощиком гіркоти? Поговоримо нижче. Що ж, десь тут на півночі Вінниччини, а можливо у Хмільницькому районі, й потрібно шукати затаємничений Ексампей та Аріантову чашу-казан. Саме тут проходила межа державного утворення скіфів-орачів і алазонів із неврами.

Потрібно зауважити, що від місця впадіння річки Синьої води (Сниводи) у Гіпаніс, у нинішньому селі Іванів Калинівського району, в напрямку до моря, на шостий день плавання, вода у річці ставала гіркою і непридатною для вживання. Чотири дні плавання за нашими розрахунками становитимуть приблизно 130 кілометрів водного шляху. Якщо курвіметром відкладемо на карті цю відстань, то побачимо, що вона приблизно сягає координатів нинішнього Брацлава. А відтак вода в річці ще матиме свою неприємну гіркоту.

Далі ж, вода втрачає гіркий присмак і аж до моря стає знову прісною і приємною. Пропливши ще яких 140 – 150 кілометрів, ми стаємо на уявну лінію, де річки Гіпаніс та Тірас, найбільше зблизившись руслами, течуть далі, віддаляючись одна від одної. Це, за Геродотом, є своєрідною межею алазонів (галізонів). Отож, скіфи-орачі й алазони, маючи своє об'єднане державне утворення, на чолі з царем Аріантом, мешкали на цій родючій, нині Подільській землі.

Переконаній, не одне століття, а може й тисячоліття ще текла цим казковим краєм невелика річечка, втрачаючи роками свою гіркоту. Нарешті вона повністю витекла, витхла, не мала неприємного присмаку і запаху, тобто гіркоти не стало.

А тепер зробимо прив'язку до краю, де могло бути оте загадкове гірке джерело. У давнину притока річки Синьої води

(Сниводи) із назвою Гнилець брала початок із руд, озерець та джерел у місцевості, де нині розташовані села Слобода Кустовецька і Осична¹⁴. Протікаючи через Вишеньку, Великий Острожок, Тараски, Пагурці, наповнюючись іншими струмками, річечка впадала у Синю воду (Сниводу) в районі села Воронинці (нині – Воронівці). Остання несла свої тихоплинні води у більшу артерію – Гіпаніс (Бог, Південний Буг).

Звідки дивна назва «Гнилець»? Є різні версії її походження. Дехто говорить, що рештки рослин загнивалися у воді і тому тут пахло гниллю, сірководнем. Інші наголошують, що неподалік велика річка Гнилоп'ять бере свій початок, ніби тому й Гнилець носить подібну назву.

А чому ж тоді Гнилоп'ять носить таку назву? Ми бачимо, що звідси неподалік витікають також річки Гнилоп'ятка, Гнилуха та ін. Топоніміка пояснює, що ці назви утворилися від заболочених, із гнилим запахом, болотистих мочарів. Та чи так це? Адже для нас важливим є не стільки запах, як гіркий присмак води.

Грецький історик Геродот в іншому місці ніби знову нагадує нам: ***«Між Борисфеном і Гіпанісом є місце, яке називається Еksamпей, про яке я раніше згадав, сказавши, що там знаходиться джерело гіркої води, від якого й Гіпаніс робиться непотрібний для пиття. У цім – то місці стоїть посудина...»***¹⁵.

Отож, зустрічаємо у Геродота розповідь про посудину. Що це? За його описами дізнаємось, що скіфський цар Яриант (Аріант), який жив приблизно дві з половиною тисячі років тому, захотів узнати кількість свого населення. На ті часи писемності скіфи не знали, підраховувати також не вміли. Однак правитель питання вирішив по-іншому, наказавши всім скіфам-воїнам принести по одному мідному наконечнику стріли. Ослухатись ніхто не міг. Назносили цілу гору наконечників. Порахувати їх не змогли.

Тоді цар наказав вилити з них велетенську чашу (за іншими перекладами – казан). Подібне у свій час зробив спартанський цар Павсаній, у знак перемоги над ворогом.

Є різні підрахунки науковцями розмірів та ємкості посудини. Не будемо на авторів робити зноски. Вони незмінно вказують, що Аріантова чаша (казан) мала ємкість 600 амфор. У ті часи

кожна амфора – це в середньому 26 літрів. Товщина стінок чаші дорівнювала шість пальців або 116 мм. Діаметр посудини – 8,2 метра. Тобто автор підкреслює, що ця чаша більша за Павсанієву у шість разів.

Якщо ж узяти загальну масу чаші, то вона, за підрахунками вчених, буде важити майже 40 тонн. А скільки же скіфів принесли наконечники? Тому, зваживши скіфський наконечник, бачимо – він має приблизно 30 грамів.

Отже, 40 тонн ділимо на тридцять грамів і маємо результат 1116000 чоловік. Так що населення Скіфія мала досить велике. Варто повідомити, що ряд дослідників наводять дещо інші дані обмірів посудини. Наприклад, історик Володимир Петрук вказує на такі розміри: діаметр – 2,33 м, висота без ніжки – 1,74 м, з ніжкою – 2,17 м, вага – 2,8 т, місткість – 5,4 т, при товщині стінки 1,4 см, ширині верхнього бортика 6 дактилів ($\approx 11,6$ см) та місткості амфор, в які розливався спеціально приготовлений і освячений напій слави (прокип'ячене вино зі змією мідяною), – 9 літрів.

Встановлена середня вага наконечників стріл – 4,7 г. Кількість зданих наконечників – 630 тис. За словами Геродота, здати наконечники мали “всі скіфи”. При співвідношенні воїнів і не воїнів як 1:1, і приблизно такого ж між воїнами степовиками і лісостеповиками, всіх воїнів – 315 тис., воїнів-номадів ≈ 100 –160 тис. Відповідно кількість населення Великої Скіфії (якщо воїнів до всього населення було 1:5) – 1,6 млн. чол., серед них населення Степової Скіфії – 500–800 тис., що корелюється з підрахунками археологів за іншими методиками (< 678 тис.).

У відділі археології Національного музею історії України, зваживши тисячі скіфських наконечників від стріл, встановили їхню середню вагу – 10 грамів. Отже, вагаказана могла бути понад 122 тони, а його діаметр – 8 метрів 20 сантиметрів. За цими даними стало можливим встановити чисельність скіфів, вона велика – 12 225 000 чоловік. Зрозуміло, що є й інші виміри посудини та кількості скіфів. Не будемо наводити їх.

Та повернімося до місця, де лежить чаша. Геродот вказує, що гірке джерело знаходиться в межах володінь двох скіфських народів – орачів і алазонів. (*Не сказано ж, між орачами і алазонами?*). Поглянувши на мапи перебування скіфів в Україні, бачимо, що це джерело могло текти від лівих доплив Південного Бугу.

Найвірогідніше від річки Сливови, яка впадає в основну ріку у межах нинішнього села Іванів (Янів). Ексампей знаходився десь тут, вище від цієї уявної паралелі, тобто від Бугу до Дніпра. Саме тут по вододілу й проходила північна межа володінь країни скіфів-орачів та алазонів із лісовими неврами.

Так як слово «Ексампей» (Ексампай) означало – «Божий путь» – священний шлях, або по-грецьки – «Ірі – Оді», то ми можемо небезпідставно уяснити, що не дарма Гіпаніс пізніше носив назву «Бог», а місто (нинішній Хмільник) – Бозький Острів або Бозький¹⁶. Саме сюдою від скіфів-орачів, тобто з Ексампею в греки, по Гіпанісу, везли хліб-пшеницю в Ольвію, а звідти в Елладу. І той же Геродот звертав увагу, що скіфи-орачі «сеяли хліб не для снєди, но на продажу»¹⁷. Знаменита скіфська пшениця дуже цінувалася на південних торгах. Підтвердженням такої торгівлі є досить непоодинокі знахідки грецьких античних монет на давніх поселеннях у нашій краї, в тому числі й у Воронівцях, моєму селі. Про це ще скажемо нимжче. Зробимо спочатку короткий історичний екскурс. Ми знаємо, що VII – III ст. до нової ери між Дністром і Південним Бугом мешкали скіфи-орачі¹⁸.

Те, що це були корінні жителі, потомки праукраїнців, говорить доктор історичних наук, професор Сергій Гальчак: «Скіфи-орачі, або сколоти... не представляли етнічних скіфів, а були осілими праслов'янськими хліборобськими племенами, які лише потрапили під скіфський вплив. Скіфами вони зробились більше з «волі» античних істориків і, насамперед, Геродота, які називали скіфськими всі землі, на котрі поширювалася влада скіфів, а також племена, що жили в межах цієї території, незалежно від того, чи були вони справді скіфськими, чи тільки залежними від них»¹⁹.

Мешканці осідків масово виробляли основний продукт тогочасного харчування – зерно, а саме пшеницю. Його вже тоді масово сплавляли річками на південні торги. Науковець Григорій Василенко у книзі «Велика Скіфія» звертає увагу: «Плавання слов'ян на човнах відоме нам ще з часів Геродота і навіть раніше. Цим видом транспорту вони доставляли хліб на продаж в Ольвію»²⁰.

Пізніше тут проводили жваву торгівлю римські негоціанти. Численні знахідки грецьких і римських монет, фібул та уламків

привозної еллінської кераміки на берегах Присниводдя, свідчать про неабияку торгівлю північного Поділля з античним світом. Практично усі прибережні землі річок, навіть струмків, були колонізовані різними археологічними культурами, в тому числі й пізнішою черняхівською.

Попри численні навали найрізноманітніших кочівників, обмін товарами, торгівля по воді успішно розвивалися. Отож, за чим вирушали у далеку небезпечну дорогу грецькі і римські купці та негоціанти? В основному за нашим зерном – хлібом. Це був основний продукт вивозу. Хліб особливо цінувався і був затребуваним у провінціях Греції й Риму. Його було обмаль, а тому торговці настійно споряджали нові й нові експедиції на наші праземлі, звідки довгими водними валками доставляли дорогоцінний продукт споживачам.

За попередні століття на давніх шляхах наших земель створювалися своєрідні центри, факторії, де акумулювалося збіжжя перед відправкою заморським споживачам.

Як правило, торгівля проходила річковими водними потоками, шляхами. Сухопутних магістралей майже не існувало. Та й наземного транспорту для перевезення вантажів у ті часи теж не було. Бо найпростіші повозки були надто примітивними, із дерев'яними колесами, вісями, без металевих маточин, не знали ще змащення тручих частин, не було ремінного кріплення для запрягання тварин... Човновий транспорт був архіосновним²¹.

Де облаштовували перевізники збіжжя оті торгові центри? Як правило, на місцях переправ, бродів, мостів, островів, у гирлах (руслах) рік, тобто найчастіше там, де були перехрестя сухопутних і водних шляхів.

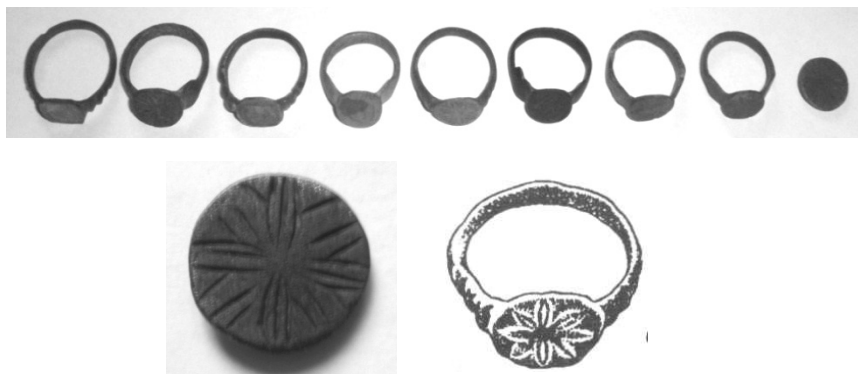
Із історії середніх віків знаємо, що у Європі саме у таких місцях й виникали міста. Цьому неабияк сприяла саме торгівля. Сюди везли селяни і ремісники свої нехитрі товари, тут був постійний рух людності. Власники земель старалися на такі місця накладати свою монополію на купівлю-продаж товарів.

Тоді успіхи сільського господарства зробили можливим існування населення, яке могло не займатися обробітком землі. Ремісники йшли з сільських маєтків і селилися на згаданих перехрестях доріг, у торгових містечках, біля стін замків.

Поступово їх поселення перетворювалися на чималі міста. Отож відокремлення ремесла від сільського господарства, розвиток товарних відносин сприяли виникненню міст та центрів ремесла і торгівлі. З часом система феодалної земельної власності міцно прив'язала торгово-промислові центри до землевласника.

У торгових центрах знаходилася й ратуша – адміністративний осередок. Тут же на ринковій площі відбувалися ярмарки, зібрання люду, свята, забави, публічні страти злочинців тощо. Від центральної площі на всі боки розходилися головні дороги. Багато людей жило за мурами і валами у передмісті. Разом з військовими вони обороняли місто, торгую факторію.

У 9 – 14 століттях розвій торгівлі зерном із наших земель був ще значнішим. Нині ми знаходимо на прирічкових землях, наприклад у моїх Воронівцях, що у Хмільницькому районі Вінниччини, давні (10 – 14 століття) митні персні-печатки. Вони в більшості виготовлені з бронзи, але є й срібні.

Більше трьох десятків їх віднайдено на колишніх осідках нинішнього села. У їх розетках у більшості прокреслено восьмипелюсткову квіточку-сонечко, однак є й інші візерунки: хвильки води тощо²².

Найбільш ймовірно, що жителі поселення у 9 – 14 століттях зсипали збіжжя у мішки, а останні опечатували, тобто ставили відповідну печатку (пломбу) для гарантованого митного пропуску по Синій воді (Сниводі) до Торговиці (Вениці).

На старому великому осідку із назвою Сказинці (Скаржинці), за давніми переказами стало відомо, що тут був чималий торговий центр, де проводився збір (закупівля) зерна для відправки його вниз за течією до річки Бог і далі до Торговиці на Богу.

І дійсно, у досить глибокому урочищі із назвою Зарічок на правому березі річки могло легко поміститися більше півсотні великих човнів. Їх, напевне, саме тут завантажували збіжжям і валками відправляли до Веницької митної Торговиці. А звідти, сформувавши ще більші валки, разом з охороною, човни плавом рухалися до чорноморсько-середземноморських ринків.

Хочеться зауважити, що вказаний Зарічок має рукотворну форму, тобто його влаштовано у формі гавані, ніби затоки. Таким чином можна було пливти Синьою водою (Сниводою) до цього місця, а далі, направо завертати до місця стоянки, для навантаження чи перевантаження вантажів²³.

У часи Київської Русі густа мережа поселень півночі Поділля виробляла надзвичайно велику кількість зерна. Повторю ще раз слова Геродота (а це 480 – 425 р. до н.е.), що зерно скіфи-орачі вирощували **«не для снеди, но на продажу»**.

Перекинемо місточок до часів існування Болохівського князівства. Тож недарма із приходом на ці землі татар, останні заставили місцевий люд «орати» (вирощувати. М. Д.) для них пшеницю і просо.

Дійсно, болохівська земля особливо славилася виробництвом зерна. Тому й точилася вперта боротьба князя Данила за ці землі. За якихось 200 – 300 метрів від цього осідку галичанами у 1255 році знищено чимале болохівське містечко Чернятинці. Нині лише пагорб від дитинця граду носить назву Замчище та невеличке село з первісною назвою знаходиться неподалік²⁴.

Наголошу й те, що тут у минулі часи був зручний міст-перехід через Синю воду (Сниводу). А рядом ліс забезпечував підприємливих купців і торгівельників до будівництва човнів, які щорічно виготовлялися для плавання вниз за течією. Тихоплинна Синя вода (Снивода) давала можливість пливти й проти течії, однак найбільш вірогідно, що основні плавання проводилися за течією до Богу, а звідти до південних морів.

Трішки поодаль у часовому вимірі, із перемогою над татарами, литовські правителі розширюють і зміцнюють торгові зв'язки з півднем і заходом. Розвій торгових містечок і факторій набирає особливого розвитку і розмаху.

Литовська феодальна верхівка із Волині впевнено просувається на південь руських (подільських) земель. Прийшовши у наш край в 30 – 40-і роки 14 століття, литовці побачили величезні хлібні потоки з Поділля на південні і західні ринки. Їх вразили родючі поля, чарівна природа, привітні люди, що прагнули звільнитися від надокучливих татар.

Після Синьоводської битви 1362 року литовці впевнено осідають тут. Розвій краю набирає особливого значення. Прискорено зміцнюються і розвиваються торгові осідки, особливо Торговиця на Богу (Вениця).

Остання стає великою гаванню, через яку пропускаються систематичні човнові хлібні валки²⁵. Практично вся північ Поділля, аж до Вінниці, належала у 14 – 15 століттях до Волині. Відповідно волинська шляхта ще більше насичує поселення краю своєю зверхністю.

Нещодавно автору цих рядків до рук потрапив особливий символічний знак – срібний перстень-печатка прадавніх, вірогідно ще скіфських часів. Ось світлина цінного експоната.

В Інтернеті, на сторінці *Скіфські царі* побачив контурний малюнок «Каблучки Скіла» – скіфського царя (за Віноградовим, Ю. Г.) Вона за розмірами має подібність до каблучки-печатки, віднайденої у Воронівцях. Малюнок на нашому персні, ніби паспорт, відображає всю повноту тодішнього життя краю.

Безумовно, він належав комусь із значних правителів. На продовгуватому, майже восьмикутному щиті зверху зображений якір. Він ніби стоїть на горі, але разом з тим, зображення підвищення відтворює обрис незмінного атрибуту плавання – двопалого якоря із верхньою перекладиною. Це зображення символізує, що поселення було чималим річковим центром, пристанню на Синій воді-Сниводі, куди зі всієї округи звозилося, акумулювалося зерно, формувалися в подальшому хлібні валки перед відправкою по воді на південь Гіпанісу, а звідти до понтійських гаваней. Нижче, під робочими лапами якоря, зображено ніби стовпи чи особливі знаки, які нині погано проглядаються. Ще нижче знаходиться човен, що теж мало неабияке поширення на тогочасній символіці. По центрі від роздвоєння якоря, донизу йде довга стріла і торкається вістрям човна. Ще нижче бачимо зображення рогів бика (вола). Зрозуміло, що саме «скотій бог» – Велес був одним з найважливіших богів за язичництва. Це бог достатку, багатства, родючості, покровитель торгівлі, ремесел, знання, культури. Велесів син Тур шанувався, як охоронець добробуту кожної родини. Тому, звісно, й привносили наші попередники до своїх головних символів зображення бика, його роги тощо²⁶. Все це неабияк символізувало багатство краю. Навкіл до нинішнього дня багато назв поселень та річок пов'язаних із тваринами: Жеребки, Велика і Мала Волиця, Бичева, Волохове, Волочиськ, Воловець, Козятин та ін.

Якщо ж заглибитись у скіфські часи, то за дослідженням Степана Наливайка із праці «Таємниці розкриває Санскрит» ми бачимо, що слово **Ексампей**, споріднене з індоіранським ексам-, *тобто укшан- уксан*, а це не що інше як бик. А –пей, тотожне нашому водопій, напій. А відтак ми отримуємо – Бик-ріка. А бик – це воїн, богатир, герой, ватажок, князь, цар²⁷. Можна ще і ще розповідати про пізніші часи, так званого Болохівського, а насправді Волохівського князівства, у якому надто велика увага приділялася бику, корові, тваринництву. А прізвищ та прізвиськ взагалі дуже багато: Коровій, Коровець, Коровчик, Бугаїв, Биків, Бичок, Козюк, Козлюк, Козолуп, Баранюк, Козодой, Овчарук, Козятин та ін.

Як підсумок, дивлячись на давній перстень-печатку, можна зробити висновок, що отой красивий символ рогів Велесового сина бика-тура, утримує на своїй розвилці практично всі вищезазначені атрибути: серпик човна, якір і, найімовірніше, самого власника землі, захованого у мареві отих символічних зображень. Так чи інакше, але цінний експонат минулого, невеличкий срібний перстень, багато цікавого розповідає про наших далеких попередників.

Зауважу й наступне. У минулі часи по Синій воді (Сниводі) проходив кордон із татарами. А посередині річки були закопані стовпи, які вказували на розмежування володінь. Пізніше по річці проходив кордон між Подільським і Брацлавським воєводствами. А ще пізніше – адміністративний кордон між Вінницьким і Літинським повітами. Отож це була прикордонна територія, за яку завжди точилися вперті сутички. Особливо біля переправ через водну перешкоду.

Давня Торговиця (пізніше Венеція) існувала також із незапам'ятних часів. Вона особливо контролювала зернові торгові потоки до Римської імперії у II – IV ст. н. е. Недарма там віднайдено монети часів черняхівської археологічної культури. Саме в цій місці акумулювалося збіжжя, формувалися величезні торгові валки, які під пильною охороною, плавом по Богу, доставлялися до чорноморсько-середземноморських споживачів.

Оволодівши у 1259 році Поділлям, татари дорогоцінний продукт – зерно з Болохівщини відправляли й далі на південні і західні ринки. Завдяки жвавому продажу хліба з наших земель, з Ордою рахувалися європейські володарі.

Торговиця на Богу, як гавань, пристань чи річковий порт, була відома у 14 – 16 століттях, а може й раніше, не тільки у нас, але й у Європі. Про неї знали купці та посередники торгівлі хлібом, худобою тощо. Тут, як уже наголошувалося, проходили головні торгові магістралі на всі боки. Тут, крім ратуші і величезного ярмарку на ринковій площі, були митниці, перевалочні складські приміщення, купецькі лавки...

Емблемою всіх портів завжди був якір. Такий же якір був й у Торговиці на Богу. Нині герб Вінниці має червоне литовське

(волинське) тло, а на нім – вказаний якір. Адже саме за володіння Литви цими землями, розпочався могутній розвій краю, Торговиці та й Венеці зокрема²⁸.

Отож, узагальнюючи сказане, відзначимо, що за прадавніх, ще скіфських часів, плодородні подільські чорноземи давали величезні врожаї різних сільськогосподарських культур, а особливо зернових, передусім пшениці. Населення масово займалося й тваринництвом. Хліб, худоба – мірило всіх цінностей, безпосередньо вироблялися на півночі Поділля, у межиріччі Борисфену й Гіпанісу. Про ці богом дані родючі землі добре знали в античні часи, тому й Геродот небезпідставно зробив вищевказані повідомлення. Саме сюди, на ці багаті землі, були прокладені торгові путі. Отож, дуже вірогідно, що саме тут й був своєрідний культовий центр скіфів-орачів (оратаїв) та алазонів із дивною для нас назвою Ексампей.

Але перейдемо до нашої початкової розповіді. То де ж шукати Ексампей і те гірке джерело? Адже неподалік нього повинна знаходитись легендарна чаша і могила скіфського царя Аріанта. Ряд дослідників, зробивши відповідні підрахунки, пробують робити висновки, що таким місцем, звідки текло гірке джерело, є нинішнє село Березна у Хмільницькому районі Вінниччини, вода з якого впадає в річку Домаху, а остання - у Південний Буг. Іншим місцем є затухле джерело з радоновими водами у Хмільнику чи неподалік нього.

Ця остання версія неабияк може зацікавити дослідників, адже лікувальні радонові води Хмільника дійсно мають дещо бурий колір і гіркуватий присмак. Можливо вже цар Аріант (Яриант) і його піддані були першими пацієнтами цілющих хмільницьких радонів. А Геродот у ті далекі часи першим заявив про чудодійну воду. Підняв водичку у розряд священної, звісно, Яриант, змайструвавши дивну чашу, пам'ятник лікувальній воді.

Ще одна версія, що цим місцем є колишнє село Сандраки, де колись в урочищі Пагурок ніби текла невеличка річечка. Сергій Кокряцький у газеті «Резонанс» наводить дані, що отой казан-чашу виплавляли на місцевій горі «Макітрі», що неподалік села Сандраки, цього ж Хмільницького району. Адже виїмка ґрунту на підвищенні на це нібито вказує. Той же С. Кокряцький

наголошує, що для виплавки бронзи обов'язково потрібен арсен – сірчистий миш'як, по народному – сандарака. Біля Південного Бугу є сандарака, тому й село має таку дивну назву.²⁹

Проте цій думці потрібно категорично заперечити. Досліджуючи топоніміку даного поселення, встановив, що у 1483 році польський король Казимир підтверджує шляхтича Яцька Задраника власником села Заголовня (давнє село на місці Сандрак). Прошло яких два десятиліття, і на місці села Заголовня утворилося нове поселення з назвою Задранковичі. Через одне покоління (25 років) дане село вже офіційно носило назву Задраниківці. У документах Львівської католицької дієцезії по Летичівському деканату за 1783 рік читаємо запис, де назва фігурує у двох варіантах – село Сандранки або Задраниковичі.

Тобто, цим документом зафіксовано часи, коли одне і те ж поселення іменується двома назвами. Отож Сандраки – родова назва, яка прямо вказує на заснування цього поселення родом Садраників (Задраників). У назві простежуються фонеморфологічні зміни, які сталися з антропонімом «Задраник». Доречно додати, що назви поселень, утворені від прізвищ у формі множини (Задраники), свідчили, що першопоселенцями була велика родина або кілька родин із одним прізвищем. Саме це прізвище передавалося з покоління в покоління і згодом закріпилося за всіма жителями хутора чи села й ставало, (хоча й видозмінене – Сандраки), назвою поселення³⁰.

В ідентифікації місця, звідки витікає гірке джерело, нам потрібно дещо проаналізувати й повідомлення пізнішого римського письменника Вітрувія Поліона. Він пише наступне:

«Есть источники, берущие свое начало из горького земного сока, с чрезвычайно горькой водой; такова река Гипанис в Понте. Река эта течет от истоков приблизительно 40 миль, имея воду очень сладкую на вкус, затем достигает места отстоящего от устья на 160 миль; там она принимает очень небольшой источник. Он, впадая в реку, делает всю огромную массу воды в ней горькой, так как течет по такой земле и жилам, откуда добывают сандарак, и вода в ней делается горькой»³¹.

Із наявного повідомлення стає зрозуміло, що даний текст ніби суперечить опису Геродота, який казав, що після п'яти

днів плавання, коли вода була прісною, у подальшому плаванні до моря від того місця, - вода стає гіркою. Вітрувій Поліон повідомив, що в 160 милях від «устья» вода стає гіркою. Таким чином появилась ніби плутанина в одному і тому ж повідомленні про гірке джерело, яке привело до дискусій, перекручень і фальшувань тексту Геродота. Однак для нас важливо те, що ми розуміємо під словом устье?

Як говорив славетний Максим Рильський: *«Не бійтесь заглядати у словник...»*

Дивимось:

- *Место впадения реки в другой водоем.*
- *Выходное отверстие чего либо, жерло.*

Етимологія слова

Происходит от др.-русск. устье ср. р., напр. Усть-Двинск, Усть-Нарова и т. п. От уста, из праслав. *usta, от кот. в числе прочего произошли: др.-русск., ст.-слав. оуста (др.-греч. οτόμα), русск. уста, укр. вуста, белор. вусны, болг. уста́, сербохорв. у́ста, словенск. ústa, чешск., словацк. ústa, польск. usta, в.-луж. wusta, н.-луж. husta. Праслав. usta – форма мн., а не дв., потому что здесь две части образуют одно целое. Родственно древне-прусскому austo, то есть «рот», лит. áuščioti «болтать, шептаться», др.-инд. вед. óṣṭhas м. «губа», дв. ч. óṣṭhāu «губы», авест. aošta- м. «губа», лат. ausculum, буквально «ротик»...

Использованы данные из словаря М. Фасмера.

Отож, це слово походило від слова уста (українське вуста), а відтак означало місце, звідки витікала вода, тобто жерло, з якого било (нуртувало) джерело, вуста (рот), звідки текла розмова, штрек шахти, звідки подавалося на гора вугілля та ін. Як бачимо значення трішки змінюється. Тобто це є «исток», витік води, розмови, або початок річки. Адже до цього часу вода текла підземними невідомими коридорами і її не було людям видно. Появилась вона саме в цім місці.

Тому, вказані в тексті 160 миль, якраз і становлять від-
даль до місця, куди впадає гіркий струмок від початків-витоків,
із Хмельниччини (російську милю спочатку ототожнювали з
верстою, яка становила 0,9-1,07 км).

Та якщо ми повіримо словнику і братимем його визначення до уваги, що «устье» – це місце впадіння річки в іншу водойму,

то зі вказаного тексту також можемо зрозуміти, що оте «устье» річки Еksamпей (Еksamпай) якраз і знаходиться від витоків Гіпаніса на відстані 160 кілометрів (миль). Усі зацікавлені особи можуть легко це перевірити. Адже в тексті документа не вказано, що «достигает места, отстоящего от устья Гипаниса на 160 миль». Можливо Вітрувій Поліон й мав на увазі «устье» Еksamпею. Тому таке прочитання тексту слід враховувати при визначенні координатів таємничого місця на лінії річки.

Однак, зовсім не дивно, але більшість науковців переключилися на опис Вітрувія Поліона у пошуках гіркого джерела Еksamпею на півдні України. А це, в свою чергу, неминуче привело до числених публікацій, у центрі яких зовсім інша географічна територія, інша прив'язка. Такі «дослідження» неминуче приведуть до глухого кута, що й сталося. І хоча немає ніяких твердих фактів-аргументів, чимало науковців схилиються до думки, що таємниче місце знаходиться у межах Присинюшшя.

Деякі дослідники домовились до того, що Гіпанісом називали й Синюху, вказуючи, що саме з Гірського Тікича починався раніше Гіпаніс-Бог. Тоді виникає запитання: «А як же називалася ріка Південний Буг до місця впадіння Синюхи? Невже Геродот, описуючи досить об'ємно всі основні ріки Скіфії, покинув цю артерію без опису та назви? Ні! Так доводити істину не гоже.

Подібне вже трапилося із локалізацією вікопомної битви на Синій воді (Сниводі) 1362 року. Її теж вперто «привносили» до Синюхи на Кіровоградщині, але правда завжди візьме верх. Так і сталося. Битва відбулася на Синій воді – Сниводі, що у Хмільницькому районі Вінниччини³³.

Тому новопрочитання Геродотового повідомлення є надто важливим для справжньої, реальної ідентифікації Еksamпею і його гіркого джерела. Вважаю, край важливо у пошуках вікопомного Еksamпею користуватися першоджерелом, яким є Геродотове повідомлення. Звичайно, при доведенні думки всі джерела потрібно враховувати, але коли вони не суперечать реальному викладу тексту «батька історії».

На терені Вінниччини є дослідники, які пов'язують знаходження таємничого джерела у нинішньому селі Осична,

на північному сході Хмельницького району. Колись цей осідок носив дивну назву Переломисвіт, бо тут проходить вододіл і ріки течуть у протилежні боки. Одна з них тече у річку Постолову, яка теж впадає у Південний Буг дещо нижче Синьої води (Сниводи). Кажуть, що це поселення раніше називали Осічка або Осничка. Тобто, вірогідно тут сікли хворостя для вогнища Ареса (Яреса, Ярила) – сонячного бога весняного рівнодення. А висота підвищення над рівнем моря тут сягає 310 метрів, а це не 269 метрів, як між верхніми притоками Чорного Ташлика і Мертвоводу. Саме в цьому місці на вершині вододілу є місцевість із найближчою точкою до Неба. Отже, як бачимо, дослідники висувають різноманітні версії. Але для нас цікавими є підвищення на території нинішнього Хмельницького району Вінниччини. Бо й дійсно, високі горби вододілу між Дніпровським і Південно-Бузьким водними басейнами були і є нині своєрідними адміністративно-територіальними межами володінь. Придніпровська височина має тут пікові показники над рівнем моря. Тому саме сюдою пролягали пізніше торгові путі і передусім Чорний шлях, із якого виднокіл простягався на десятки кілометрів.

Дійсно, осичнянське джерело багато в чому підходить на роль гіркого ключа. Тобто річечка Гнилець могла мати неприємний гіркий присмак. Хіміки та гідрогеологи доводять, що за 2,5 тисячі років будь-яке мінеральне джерело могло вичерпатись, а вода і смак могли взагалі зникнути. Тектонічні рухи землі постійні, так що зміни неминучі. Та для нас є цікавою дивна назва цієї річечки. Чому люди у давнину називали її саме так? Чи не тому, що гірке джерело витікало саме звідси?

Якогось особливого підтвердження нашої версії ми не маємо, однак топоніміка (гідроніміка) географічних назв краю багато чого прояснює. Початкова скіфська назва річечки нам, на жаль, не відома. Можливо її й називали «Ексампей». Пізніша давня назва через неприємний смак води – «Гнилець».

Вливаючись у іншу річечку, Гнилець псував воду. Річка, у яку впадає Гнилець, з незапам'ятних часів називається «Витекла», на польській мові «*Wytekla*», на російській мові на мапах записували «Вытхла». У цьому бачимо дієслово «тхнути» (неприємно пахнути).

Якщо ж до нього додати префікс «ви», як завершена дія даного дієслова у минулому часі, то виникне вказана назва. Отже минулий час дієслова набув нової форми і вживається як власна назва.

Однак цікавою для нас є ще одна думка. Цією річечкою може бути не Гнилець, а сама Витекла (Витхла). Її довжина всього 21 кілометр.

Свої початки вона бере із яру на території невеличкого села Кустовецьке, що знаходиться на висоті 277 метрів над рівнем моря. Неподалік, розташоване велике поселення Кустівці. Протікаючи через села Малий Острожок, Тараски, Пагурці, Витекла (Витхла) впадає у Сниводу на північних околицях Воронівець.

Науковець В.В. Лучик у книзі «Nota Bene. Етимологічний словник топонімів України» (ВЦ «Академія», 2014 р.) пише: *Гідронім виник унаслідок субстантивзації та онімізації форми жін. роду дієприкм. вітеклий з основою дієсл. вітекти від текті «перемістити свої води в певному напрямку (про річку, струмок і т. ін.)» [СУМ 10, с. 58]. Паралельна назва Витхла, постала таким самим способом від форми жін. роду дієприкм. вітхлий «такий, що видохся» [Грінч. 1, с. 195]³⁴.*

Тому ще раз наголосимо, із дієслова **«витхла»** довідуємося, що з часом смак і запах води втратився, зник, вона не «тхнула», не мала неприємного запаху і смаку, тобто грубо сказати «вивонялася».

Із дієслова **«витекла»** можемо теж догадуватись, що з роками ота гірка, неприємна на смак і запах вода вже витекла, закінчилася, і її гіркоти уже не має, про що ми вже говорили.

Обидві назви цієї річки Витхла (Витекла) існують і по цей день. Отже, можемо дещо прояснити у нашій розповіді: неприємний смак води річечки Витхли змішувався з водами Синьої Води (Сниводи, Синьоводи) у районі нинішніх Воронівець, а остання несла гіркоту через подальші нинішні села Чернятинці, Кривошії та ін. – у Гіпаніс, впадаючи побіля нинішнього села Іванів (Янів) Калинівського району.

Тому наступні чотири дні плавання вниз за течією, до моря, Гіпаніс (Південний Буг) й ніс гіркі води. Надалі смак води знову ставав звичайним.

І тут виникає ще одне запитання. Якщо ж смак води був неприємним для вживання, то хіба люди жили б на цій місцевості? Але вони жили ще й густонаселено. Уздовж Витекли і Сниводи знайдено залишки багатьох попередніх археологічних культур, в тому числі й скіфів.

Наприклад, в Уланові і нині височіє досить велике скіфське городище³⁵. Тут, порівняно недалеко, в минулому було й святилище скіфів? Уланівське поселення раніше носило назву Непедівка, а у цьому ж Хмільницькому районі інші села й нині носять назви Польові Педоси, Лісові Педоси. А по сусідству у Любарському районі є село Пединка. Ці назви поселень означають **осідлі греки**.

Скіфські племена – орачів, алазонів та, напевне, й неврів протягом тисячоліть жили і пили місцеву водичку й не залишали цю місцевість. У Воронівцях понад Сниводою знайдено залишки багатьох поселень. На їх місці – кераміку, античні грецькі, пізніше римські монети, фібули тощо.

То що ж то була за вода? Відповідь напрошується сама собою – вода була цілющою, лікувальною. Цілком можливо, що цар Яриант і місцеве населення лікувалися водичкою від різних недуг.

У знак подяки помічній водичці, на честь об'єднання з алазонами, на честь величної перемоги над лютими персами й було вилито велетенську чашу, встановлено її на зразок Павсанієвої на природньому підвищенні – горі, наповнено священною водою...

Тут же біля підніжжя гори, у долині-руді, у цілющій помічній водичці й відбувалися найрізноманітніші культові ритуали, обряди та омивання, люди славили богів та Аріанта.

Пам'ять про цю воду увіковічена на тисячоліття, навіть не тим, що цього джерела нині уже не має, а вже тим, що ми дізнаємося про водичку з праць Геродота, адже для неї було спеціально вилито велетенський символ-чашу.

Отож нині ми маємо змогу довідатись про неординарну особливість, подію, факт з історії рідного краю, зробити спробу розкрити ще одну таємницю призабутого минулого, так зване «восьме чудо світу».

І, дай Боже, аби вчені приділили увагу, дослідили проблему на терені краю, відшукали вікопомну легендарну чашу Аріанта. Це була б сенсація світового рівня. Тут для туристів можна було б створювати цілі комплекси.

Чому саме ця місцевість носить назву «Ексампей» – «святищенні шляхи»? Дослідники неодноразово вказують, що Ексампей – це серце Скіфії. Хочеться думати, що отим серцем, центром Великої Скіфії були саме наші родючі Хмільницькі землі. ***Бо чого б тоді войовничі племена сарматів, наступаючи на Скіфію, вигнали лише звідси скіфів-орачів із насиджених місць, а всіх інших залишили? А тому що це була «Священна земля», звідки, ймовірно, влада розповсюджувалась на всі території. Зайняли її сармати у III ст. до н.е. і Скіфія занепала.***

А стосовно родючості землі, то у цих краях чорноземи й нині на окремих ділянках становлять понад два метри товщиною. Де ще є такі родючі пласти? Тож не дарма у війну німці ешелонами відправляли саме звідси в Німеччину дорідний чорнозем.

Із висоти нинішнього часу особливо цікаво знати, де ж усе-таки знаходиться ота легендарна чаша? До речі, ряд дослідників вказують, що вона мала форму келиха. А відтак стояла на ніжці. Ось тут уяву прорізає келих нашої медичної емблеми. Копія, напевне, в минулому взята з чаші Аріанта. Чаша – не голка, а велетенський бронзовий (мідний) казан. Вчені висувають судження, що посудина від землетрусу, коливання землі, могла впасти і під дією ваги піти в землю.

Є думки, що при нападах савроматів, далекоглядні скіфи задалегідь викопали велетенську яму, в яку скотили посудину, аби не дати можливості ворогу спалюжити святиню. Бо ж сармати саме скіфів-орачів вигнали із насиджених місць. Тож й потрібно було заховати святиню від неминучого глуму.

Так чи інакше, не в тім суть. Чаша може лежати у землях нашого Хмільницького району. Найбільш ймовірними місцями є підвищення, що знаходяться на лівих берегах річок Витекли, Роси, на околицях Клітенки, Кропивни, Ступника, Осични, Кустовецького, Вишеньки, Великого Острожка, Пагурець, Воронівець, Уланова, а може Сміли, Петриковець... На цих землях є досить високі насипи землі, кургани-могили.

Думаю, що келих-чашу можна було б без великих затрат відшукати. Тоді настала б пора реального вивчення Ексампею, і, можливо, місця захоронення царя Ярианта.

Досліджуючи тему місцезнаходження загадкового Ексампею, звернув увагу, що старожили сіл Ступник, Кропивна, Клітенка Хмільницького району розповідають, що їх річка, яка нині носить назви Журавель, Руда у минулі часи носила назву Роса (із наголосом на першому складі). Дійсно на карті Подільської губернії позаминулого сторіччя річка підписана йменням Роса. Довжина цієї річечки 12 кілометрів. Розпочинається вона на вододілі, де в минулому проходив давній Василівський, Галицький та Чорний торгові шляхи. Це була межа різних племінних та державних володінь.

Тут пізніше був важливий центр болохівців по збору зерна. Тут знаходилось давнє слов'янське місто Клітин, пізніше за литовців – Острог, а зараз – село із назвою Клітенка. На території поселення нині височіє величезна скіфська могила, яка усім нагадує про давно минулі події і часи.

Оглядаючи місцевість, хочеться висунути припущення, що саме тут за часів перебування скіфів було їх головне святилище, у якому відбувалися щорічні обрядові жертвоприношення богам війни – Арею (Аресу – Яресу). Тут на вододілі пікові показники висоти із найвищою точкою до неба – 320 метрів.

Зрозуміло, що найвища гора була своєрідним храмом, де людина підносилася душою, очищалася від буденного. Це без найменшого сумніву було місце таємних одкровень, релігійних і містичних прозрінь, духовного натхнення втаємничених мужів у подвижницьку чи навіть пророчу дію. Тут існував культ пошани Духу предків, вічна сила народного безсмертя.

Такі підвищення – могили носили в собі семантику символів і захищали рідну землю від завоювання загарбниками. Тому-то їхню таїну й оберігали нащадки.

Стосовно висоти 311 і 320 метрів поблизу Клітенки, то це ще й вододіл та межа володінь держави скіфів-орачів і алазонів із неврами. Тому є велике переконання, що сукупність у цій місцевості багатьох значимих ознак вповні відповідають одному зі святилищ Ексампею зі своєю сакральною позитивною

енергією. У цьому поселенні дійсно надто потужна енергетика. Людину ніби щось підносить вгору, окрилює, вона бачить навкруги оболонь на десятки кілометрів.

Ця Велика Могила на прапрадідівській землі протягом віків-тисячоліть соборувала дух незнищимості народу, в ній досконало витворено образи Неба, всього Всесвіту.

Це найвищий храм генетичного коду, генетичної пам'яті українців-русичів. Більше того, Велика Могила у Клітенці, вивершуючись, ще й нині на кілька метрів підносить людину вгору до Небес.

Течія цієї річечки розпочиналася із невеликого джерела біля села Клітенка на вододілі.

Тож, протікаючи через нинішні села Кропивна, Ступник, Великий Острожок, – річка впадала у Витеклу (Витхлу), а остання – у Синю воду в межах Воронівець, а далі несла гіркотливі води до Гіпаніса – Південного Бугу.

Характерно й те, що саме річечка Роса доходила найпівнічніше до вододілу басейну Гіпаніса. Далі розпочинався басейн Борисфену. Північніше вже проживали лісові племена неврів.

Тому лише сюдою могли дістатися прочани до священної висоти 320 метрів над рівнем моря. Тут й нині знаходиться

величезна могила – курган. Чия вона? Невже Аріантова? А може на цій висоті стояла легендарна чаша? Дуже хочеться в це вірити. Тому сюди, на святу для скіфів землю, були в минулому й прокладені оті священні шляхи. Тут усе було особливе, воно манило, притягувало населення навіть із віддалених земель?

Якщо ж виходити зі скіфської прадавньої міфології, то вона виводила появу свого народу від праматері – **Апі** (дослівно – річки) та верховного бога **Папая** (Зевса).

У них народилася першолюдина – Таргітай. Він мав трьох синів – Ліпоксая (Гора-цар), Апоксая (Вода-цар) та Колоксая (Сонце-цар)³⁰.

Ми уже говорили, що назва священного для скіфів місця носить назву **Ексампей** – Ексампій, Екзимпай, Ексинпай, Ексамній, Ексампай, Ексайпай та ін., що в нашому і в грецькому перекладі означає – Священна земля, Божий путь, Священний шлях, Божа дорога та ін. Якщо ж ми візьмемо слово Ексампай, розкладемо його, то побачимо, що у ньому присутній отой корінь *-ксай*, тобто цар і -пай - верховний бог Папай. Тому без найменшого сумніву Ексампай був величезним скіфським сакральним центром-святилищем. І що найбільш цікаво, це святилище, дуже вірогідно, знаходилося на священній нині Подільській землі Вінниччини.

І зовсім не дарма Гіпаніс носив пізніше назву «БОГ», а град на цій річці - «Бозький Острів», «Бозький град», «Бозький», «Бозьк» – нині місто Хмільник. Напрошується думка, що у цім особливому місці був своєрідний зв'язок із усіма трьома божественними-родонаачальниками скіфських племен – Земля-гора, Вода і Сонце.

Колоксай (Сонце-цар). Із цієї висоти було найближче для зв'язків із верховним світилом – Сонцем.

Ліпоксай (Гора-цар). Найвища точка над рівнем моря тут сягає 320 метрів, прямо вражає своєю величчю і піднесенням.

Апоксай (Вода-цар). Незвична для пиття, гірка вода із потужного лікувального джерела, вказувала на особливість цієї обраної богами землі.

Священні шляхи – це дороги до якихось головних святилищ Скіфії, до сакрального центру Всесвіту, до священного місця, де людина може безпосередньо зв'язатися із найвищим Богом і

Небом. Саме на цьому винятковому божому місці – найближча відстань до Неба і Бога. Дві особливості на цій землі яскраво виділяються.

По-перше, це те, що верховне святилище знаходиться на найвищій точці священної місцевості «Еksamпай» та ще й джерело з лікувальною водою з Еksamпею витікає.

І друга особливість та, що саме з цієї точки скорочується шлях до Неба, до Творця. Головним Богом-Творцем у скіфів був **Папай**. Адже сама назва Всевишнього, ймовірно, вказує, що ПА – (патер, батько) і -ПАЙ – (верховний бог). Саме цей бог присутній у назві «Еksamпай».

Хочеться зацентрувати увагу й на те, що оті «священні путі» напевне вели і в останню дорогу, тобто уже мертвих - на вічний спочинок. Бо складне слово Еksamпай, ймовірно включає в себе подібні: спочинок богів, священний спокій, божий покій. У цьому слові, здається, присутня давньогрецька назва самбата, яке означає субота. Тож за правилами дисиміляції звуки бб – мб(п) могли легко взаємопереходити. А склад сам-б(п) присутній у корені слова. Це ж стосується й складу –пай (пей), про що ми вже говорили – святий, божий.

Проте саме слово Еksamпей могло означати й святкове дійство, *священне гуляння*, де йде прослава богам, найвірогідніше Аресу (Яресу). Зрозуміло, святкування проводили на високому підвищенні-майданчику святилища та побіля священного джерела. Тут стояли жертovníки, де пускали священну кров, спалювали жертovníх тварин.

Тобто відбувалося свято возвеличення скіфів на честь Ареса (Яреса, а пізніше Ярила), – це було свято Сонця і весняного рівнодення.

В усіх випадках верховне святилище скіфів, сакральний символ тогочасного народу України, знаходився на святому місці, яке було своєрідним духовним центром певної території, землі, де проживали по крайній мірі скіфи-орачі і алазони – наші прапращури. Дуже вірогідно, що саме тут, неподалік Клітенки, скіфи щорічно влаштовували велетенський вівтар зі скирт хмизу, де у вершині красувався втиканий блискучий залізний меч Арєя (Яреса).

Відомий в Україні письменник і краєзнавець Степан Пушик писав: «У скіфів немає звички будувати кумирі, вівтарі, храми богам, окрім Ареса (Арея). Йому вони споруджують на кожну округу по одному святилищу Арея. Із в'язок хворосту будують гори, що мають майже по три стадії в ширину і довжину»³⁶. А це на сьогоднішні розміри буде квадрат 532 на 532 метри. У висоту цей майдан був не високим, але щороку до нього підвозили по 150 возів хмизу. На цьому квадраті робили менший майданчик, на який ставили меч. Він вважався кумиром Арея. Культ цього бога проник в усі племена, де Арея могли називати по своєму³². В Інтернеті ми знаходимо наступне:

В каждой скифской области по округам воздвигнуты святилища Аресу: горы хвороста нагромождены одна на другую на пространстве длиной и шириной почти в 3 стадии, в высоту же меньше. Наверху устроена четырехугольная площадка; три стороны ее отвесны, а с четвертой есть доступ.

От непогоды сооружение постоянно оседает, и потому приходится ежегодно наваливать сюда по полтора ста возов хвороста. На каждом таком холме водружен древний железный меч. Это и есть кумир Ареса. Этому-то мечу ежегодно приносят в жертву коней и рогатый скот, и даже еще больше, чем прочим богам. Из каждой сотни пленников обрекают в жертву одного человека, но не тем способом, как скот, а по иному обряду. Головы пленников сначала окропляют вином, и жертвы закалываются над сосудом. Затем несут кровь на верх кучи хвороста и окропляют ею меч. Кровь они несут наверх, а внизу у святилища совершается такой обряд: у заколотых жертв отрубают правые плечи с руками и бросают их в воздух; затем, после заклания других животных, оканчивают обряд и удаляются. Рука же остается лежать там, где она упала, а труп жертвы лежит отдельно. Таковы обряды при жертвоприношениях у скифов.

Однак нині нам не потрібно жертвоприношення, які були під час дійств, сприймати за особливу жорстокість. Усі тодішні держави у тій чи іншій мірі практикували подібні жертвоприношення.

Це робилося з культовою релігійною метою. Такий звичай був нормою поведінки навіть у могутніх державах того часового відтинку. Правда, пізніше звичай перейшов до навмисного вбивства жертовних тварин.

Хочу зауважити, що тут рядом із глибини віків є місцевість із назвою Погоріла. Пізніше тут було поселення – Погоріла. Чи не від ритуальних вогнищ на святилищі на честь Ареса утворилася наявна назва? Старожили вказують, що ця назва йде з глибини віків. Обстеження місця дозволяють стверджувати, що саме так й було.

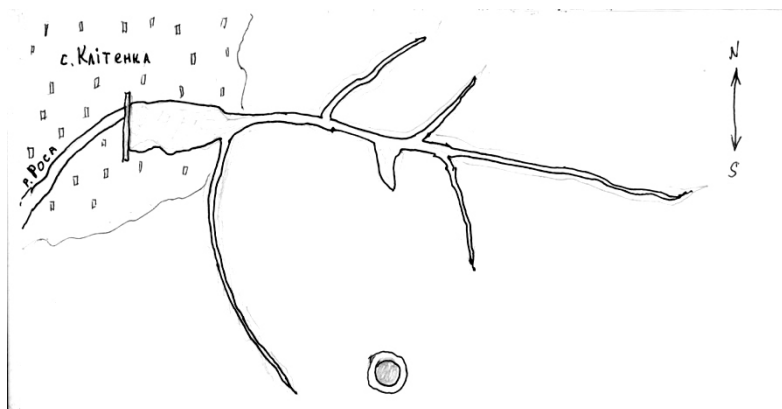
Оглянувши зусібіч Велику Могилу на вододілі під Клітенкою потрібно небезпідставно зауважити, що в минулі часи святилище отут було трирівневе.

Верхній рівень, найвищий. Він включав у себе Високу Могилу-курган, звідки було найближче до Небес, Богів; малий квадрат із підвищенням для меча Ареса і великою священною чашею Аріанта. Все це входило до світу богів.

Середній рівень – це світ людей. Включав у себе земне буття, торгіві зносили великими шляхами, які проходили по вододілу, (а це шляхи на яких виникли пізніші назви: Галіїв, Василівський, Чорний та ін.).

Третій рівень – нижчий – світ підземного царства мертвих із долиною та гірким джерелом.

Ось схема розташування скототського (скіфського) святилища Ареса неподалік села Клітенки.

Отож ця територія вповні може бути отим древнім скіфським святилищем. Більше того, топографія карти території з супутника це яскраво підтверджує. Прямо дивує, як у ті далекі часи скіфи могли обрати таке вдале місце. Дійсно, з трьох боків святилище ніби обгороджене похилими береговими урвищами, прямовисними схилами, а з четвертого боку місцевість похила, ніби в пандуса. Вершина могили-кургану й була, напевне, візуальним центром всього культового комплексу. Хочеться вірити, що це саме центральний об'єкт святилища. Неповдалі було також кілька невеличких земляних курганів, можливо насипних, які напротязі часу нівелювалися й були в радянські часи розорані могутньою технікою. Без будь-яких заперечень, цей комплекс мав культове, релігійно-обрядове значення.

Характерно й те, що найвища основа цього святилища виднілася із усіх боків на далеку відстань. Цілком можливо, що квадрат меншої платформи був піднятий на певну висоту, аби ритуальне дійство проходило ближче до Небес. Це надто підсилювало сакральність споруди, а з іншого боку, підвищення давало доступ до споглядання великої кількості паломників, які, напевне, й стояли знизу навкіл застеленої хмизом ділянки чотирикутника. Дійство, яке проходило на полях пізнішої Клітенки, біля Великої Могили, було напевне присвячене священним шляхам із мирського земного життя у загробне, потустороннє. Іншими словами – шляхам у вічність. І не дивно, адже кожна жива істота проходить шлях у царство мертвих, тобто у вічність. Однак така точка зору напевне є невірною.

Правдоподібніше те, що до Гіпанісу (Богу), як ми згадували, для занурення в його води стікалися тисячі прочан, аби здійснити святе таїнство очищення через поєднання з основами Всесвіту – Водою і Сонцем (Світлом). Тому переконаний, до річки з назвою Ексампей стікалося ще більше паломників, адже вода у артерії була ще й помічною, живильною, лікувальною, а відтак й дороги до водойми ставали **священними**.

Як відомо, по північних землях Вінниччини проходить могутня гранітна гряда (відроги Придніпровської височини). Тут у великій кількості спостерігається масовий природній вихід на поверхню гранітів. У Хмільницькому районі: Лозна,

Воронівці, Чернятинці, Кривошії, Хутори Кривошійські, також Соломірка, Крутнів та ін. А під гранітами та діабазами, як відомо, знаходяться радіоактивні елементи, омиваючи які, води є гіркуватими на смак із червоновато-бурим забарвленням. Для прикладу можемо взяти наші радонові води у Хмільнику.

Більше того, працюючи в минулому директором школи, пам'ятаю, що у 80-і роки минулого століття приїжджала з Києва експедиція, яка при допомозі літака та наземних приладів заміряла над Воронівцями радіоактивний фон, стверджуючи, що під гранітами можуть знаходитись радіоактивні, навіть уранові, поклади. Отож все це також наводить на думку, що саме із цілющою лікувальною водою й був у свій час таємничий нині Ексампей.

Йдучи за книгою науковця Бориса Рибаківа «Геродотова Скіфія», можемо висунути й свої переваги у доведенні, що таємничий Ексампей знаходився на нинішній Хмільницькій землі Вінниччини:

- Гіпаніс (Південний Буг) витікав із озера (нині осушеного болота) біля села Холодець Волочиського району Хмельницької області.
- На протязі п'яти днів плавання річка Гіпаніс, вигинаючись, робила коліно і текла у південному напрямку, зближуючись із Дністром (Тирасом).
- У верхівях Гіпанісу проживали багаті землевласники, які широко торгували з еллінами (для прикладу існуючі рядом поселення Лісові Педоси, Шляхові Педоси, Непедівка, Пединка та ін., у яких корінь у назві означає осідлі греки. Топоніми річки Домаха, села Думенки та ін., які походять від слова *Dominus* – пан, господар, повелитель).
- Чимала кількість залишків грецьких речових пам'яток, а найперше монет, і нині вказують на пожвавлену торгівлю в минулому у верхній половині течії Гіпанісу. Праця науковця Онайко Н. А. «Античный импорт у Приднепровье и Побужье в VII – V в до н. э.» (М., 1966.) є дещо поверховою і неповною у цьому питанні.
- На наявність диких коней у наших краях у далекі часи,

вказує у своїм «Повчанні» Володимир Мономах: «По Роси езда, имал есм своима рукама кони дикие». А Рось, як відомо, бере свій початок із півночі Вінниччини у Поребищенському районі. Тобто на колишніх землях скіфів-орачів.

- Якщо ж ми орієнтовно спробуємо оприділити верхню точку подорожі Геродота по Гіпанісу, то звернемо увагу на його слова: «Эти скифы-земледельцы занимают пространство к востоку на три дня пути». А відтак, на схід від початків (витоків) Гіпаніса, на яких 100 кілометрів, проживали – скіфи-орачі.

Вказаний вище автор книги «Геродотова Скіфія» Борис Рибakov писав: *«В том, что Геродот побывал на притоке Гипаниса Эксампее и «воочию» видел там котел Арианта, у нас нет оснований сомневаться – детальность описания Гипаниса, его течения, природы в его истоках и племен по его берегам устраниет всякие сомнения».*

А тепер подамо й текст самого Геродота.

«Вот что мне показали воочию: между реками Борисфеном и Гипанисом находится область по имени Эксампай...

В этой области стоит медный сосуд, по величине в 6 раз превосходящий ту чашу, что находится у входа в Понт на Фракийском Боспоре... Для невидавших ее сообщу следующее: медный сосуд у скифов вмещает в себе 600 амфор, а толщина его – 6 пальцев».

Ось яка велична постать минулого побувала, вірогідно, у нашій мальовничій краї, описала диво з див – величезну чашу скіфського царя Аріанта – «восьме чудо світу», згадала про священну землю із лікувальною водичкою та назвою **Ексампай**.

Чаша, безперечно, була символом благополуччя, багатства, родючості, символом поєднання могутності і щедрості. Це був атрибут богів, кому скіфи поклонялися за те, що останні творили добро людям.

Отож є над чим працювати науковим колам у першу чергу, Вінниччини. Не потрібно віддавати наші історичні прадідівські набутки у руки інших земель. Усе, що з нами відбувалося в минулому, повинно свято берегтись, вивчатись і служити нащадкам.

Поряд з цим хочеться зробити ще кілька цікавих зворотів щодо походження давньої назви річечки-струмка із назвою Роса.

Ще за Геродота поряд із царськими скіфами – базилеями були відомі нам й скіфи-орачі, котрі вже тоді мали назву русь, русичі. Етнонім рус (рос) старокельтською мовою означав одночасно і сонце, і вода. Це плем'я мало назву сонячного божества, а річка (*Рось*), на берегах якої жив народ, стала називатися іменем племені. Етнонім русь (rus – ruris – ruaris) і дієслово орати (arare) мають той же корінь – ar. За Геродота слово русь означало «орачі». Тому Геродот переклав його скіфи-георгос («скіфи-орачі»). У словах рос або Рось пишемо o, бо довге у греки писали через омегу. Так і слово буг обернулося в бог (в значенні «божество»)³⁷.

Саме на цьому вододілі розпочинають свої витoki річки Роська, Роса, Роставиця і сама велика Рось. Тобто вододіл був межею скіфів-росичів-орачів та галізонів (ализонів). Перші жили на півночі та північному сході, другі – на півдні від орачів. Оце і є межа проживання цих народів у нашій місцевості.

То ж недарма ми вже неодноразово чули про країну орачів із назвою Оратанія (Ратанія). Давня топоніміка й нині нам говорить про місто Оратів, центр району на Вінниччині, село Оратівка Іллінецького району Вінниччини та ін., у яких отой рідний нам корінь у слові йде з правіків.

Працюючи над цікавою темою, під завісу розповіді, хочеться розглянути ще одну заувагу для підкріплення сказаного. Читаючи кандидатську працю В.І. Петрука про сакральний центр Великої Скіфії, майже нічого не віднайшов про захоронення скіфських царів. Та ми знаємо, що мертвих правителів везли 40 днів уверх священними шляхами до отих святих місць захоронення. Всі скіфи прощалися з правителем, оплакували його. На могилу наносили величезну кількість землі, створюючи високі продовгуваті кургани. Такі скіфські кургани нині височіють у багатьох місцях півночі Вінниччини. Тож виникає природне запитання, чи є на кіровоградських «Ексампях»-святилища могили скіфських царів? Чому науковець упустив цю особливість у своїй розповіді, адже це сакральний бік життя скіфів?

Зауважу, що цими священними шляхами були дороги пізнішого торгового Чорного шляху до нашого північного Поділля. Тож скільки царських скіфських могил на Хмільниччині? Чимало. Їх покищо ніхто не досліджував, не підраховував, тому й не знаємо достеменно. Могили й далі розорюються потужними сучасними тракторами, втрачаючи свою конусність, тобто нівелюються. А жаль! Велично, наприклад, височить й нині над полями півночі села Лозни, на давньому Чорному шляху, продовгувата скіфська могила. Хто в ній покоїться? Невідомо.

Отож їхні святі могили знаходилися на великій відстані від постійного місця проживання, аби вороги не змогли їх легко відшукати й опоганити, пограбувати.

Оті скитські кургани й нині нам свідчать про особливий розвинутий культ пращурів у нашій прарелігії; про складний і дуже регламентований обряд захоронення померлого; умилювання й пошанування душі покійника; календарні строки поминань покійників; поминальні тризни й пожертви, а ще про зв'язок душ пращурів із живими нащадками...

Проте наша розповідь не буде повною, коли ми не розглянемо ще одну версію до питання, де знаходився легендарний скіфський Еksamпей. Вивчаючи топоніміку краю, небезпідставно помітив дещо дивну назву річечки Самець, що протікає через давні поселення Сміла, Петриківці, Чепелі.

То що саме могло означати слово – Самець, яка його етимологія? Думаю, що назва Еksamпей тісно пов'язана із цими йменнями річки та невеликого містечка. Адже корінь *-сам* чи *-сим* є спільним для цих слів. Та повернемося до сказаного раніше. У скіфські часи, за дослідженням Степана Наливайка із праці «Таємниці розкриває Санскрит» ми бачимо, що слово Еksamпей, споріднене з індоіранським еksam-, тобто укшан-уксан, а це не що інше як бик. А *-пей*, тотожне нашому водопій, напій. А відтак ми отримуємо – Бик-ріка. А бик – це є sameць, воїн, богатир, герой, ватажок, князь, цар. І разом з тим – божество. За повір'ями, Бог Вогню Симаргл розтоплює останній сніг на полях, після чого люди починають обробляти землю. Симаргл – один із Богів-воїнів, захисників Яви. Його вогненний меч допомагає збороти всяке зло, а силу вогню давні слов'яни використовували в обрядах очищення.

Однак найвідомішим є Симаргл як **посередник між світом Яви і Прави, тобто світом людей і богів**, який несе величні молитви жертводавця до найвищого Неба Богів – Сварги. Його стихія – повітря, через яке несе він од Землі до Неба молитви, котрі посилає богам людина, складаючи пожертви священному вогню. За кольором і напрямком жертвовного вогню передбачали наслідки молінь: чи почули Боги молитву, чи не хочуть брати її.

У народі бога Симаргла називають ще Вічним Трудівником, бо шанують його за безперервні турботи та безкінечне хотіння творити задля життєдайного світла. Сам бог Ярило нарік Симаргла іменем Семиярило за ту найбільшу його проявлену вогненну силу, яку знаменує бог улітку, коли Купало святкує весілля на честь богів сонця і води. Бо тоді Дажбог-сонце дозріває в найбільшій своїй ярій силі. Тоді увесь цей медозбір квітів, лікувального та магічного зела, буяння первісного божого плоду: жита-пшениці – то своєрідна жертва для бога та данина душам дідів-прапрадітів.

Саме вогняне жертвоприношення і є характерним для нас, адже Аресові священні вогні цьому є прямим підтвердженням. Тому топонімічні приклади у цій місці є також непоодинокими і досить важливими. Серед них – осідок Самчик (нині Самчики). Власники Самчика пізніше носили прізвище Самчинських. Вони заснували ще ряд поселень, давши їм ймення «Самчинці». На Вінниччині є село Самчинці у Немирівському районі, на Хмельниччині село Самчинці Старокостянтинівського району. Зауважу, що з приходом литовців тут виникає поселення із назвою «Сміла». Як бачимо той же корінь сам (с –м) є присутнім і в цій назві. А ще є річки на Вінниччині, що мають такий кореневий склад. Всі ці назви в тій чи іншій мірі, але все ж походять од первісного ймення, пов'язаного з божеством биком. Нині поблизу села Сміли височать високі штучні насипи землі – древні кургани-могили, вони свідчать про давно минулі скіфські часи із досить великим Аресовим святилищем із піковою висотою у цій місці – 307 метрів. Із найвищої могили оболонь проглядається навкіл на десятки кілометрів. Звідси, з долини біля самого вододілу витікає річечка Сامةць, яка біля села Тараски впадає

у згадану раніше Витеклу (Витхлу). Цілком ймовірно, що оті священні шляхи пролягали нашими землями саме сюди до цієї висоти. А звідси вірогідно, витікав гіркий потік, який надавав неприємний присмак всім водам по Гіпанісу, аж до Брацлава.

Якщо ж од витоків доплави Самця опустимось на два-три кілометри нижче, то опинимось у селі Петриківці. Тут археологи виявили древні поселення скіфського періоду VII ст. до н.е. і черняхівської культури II – IV ст. н.е.

Варто наголосити, що в 1992 – 1993 рр. у селі вчені проводили розкопки могильників черняхівців. Ще в 1973 р. школярі принесли в школу давній медальйон. Вчителі надіслали його до Московського історичного музею. Прийшла відповідь, що знайдено цінний експонат. В інституті археології встановили, що даний кам'яний медальйон є древнім амулетом із магічним словом, написаним грецькими літерами «Абракас» (Абрасакс, **ABRAXAS**), що означає ім'я верховного керівника небес, котрий відав єдністю часу і простору. Тобто це було божество, пов'язане із Сонцем і сонячним поділом року.

Вікіпедія повідомляє, що слово Абраксас – це ім'я космологічної істоти I – III ст. н.е. Сума цифрових значень грецьких літер, що складають слово дорівнює числу **365**, де **A = 1**, **B = 2**, **P = 100**, **A = 1**, **Σ = 200**, **Ξ = 60**. Отож **365** небес (днів у року). Істота являла собою єгипетського бога, демона. Вказане слово, вибите на камені, мало велику магічну силу і значення. На зворотній стороні царської геми зображена, сидячи на лотосі, єгипетська богиня родючості, води, повітря, жіночності, а також мудрості і безсмертя – Ізида (Ісіда). Вона була в образі жінки з рогами і сонячним диском та царським кріслом на голові. Лотос у єгиптян – це символ відродження і безсмертя. Ісіда була донькою богині неба – Нут. Перед нею стоїть покровитель царства мертвих – бог Анубіс, у вигляді людини з головою шакала (вовка). Саме бог Анубіс вирішував, скільки буде жити людина на Землі, визначав – кому пора йти, а хто ще не виконав своїх завдань. Його зображення символізувало захист, зв'язок з мертвими, вірність і відданість.

Проте ряд науковців доводять, що амулет призначався для жінок, які звертаються до Хноубіса (Анубіса) з молитвою

для позбавлення їх болей протягом тривалого часу, завершуючи прохання заклинанням «Абрасакс!». Тому Абрасакс, вірогідно, не **бог і не персонаж**, а слово, яке несло нумерологічну суть 365 днів року.

Отож, це місце у Петриківцях було особливим, відомим, знаним і не подібним до інших, мало чималі розміри. Археологи наголошують, що поселення було одним з найбільших у Європі. А відтак й набуло особливого розголосу. Вірогідно, вже тоді місцеве населення та числені прочани йшли сюди до чудодійного джерела та водички з лікувальною метою – позбутися болей, вимолити в богів здоров'я і сили.

Розповівши про гему-амулет та поселення черняхівців у Петриківцях, так і хочеться зауважити, чи не має зв'язку, не проглядається в цьому випадку гірке джерело із лікувальною, помічною для людини водичкою? Зрозуміло, що про властивості цілющої води знали всі навкіл.

За розповідями археологів сюди у II ст. н. е. прийшли з Волині племена готів, осіли на черняхівському поселенні. Вказаний культ, перенесений ще грецьким колонізаційним процесом на богиню Деметру і був характерним у пізніші черняхівські часи. Тож частина слова –ексам, яке походить від індоіранського -уксан, що означало бик, воїн, ватажок, цар, про що вже вказувалось раніше, означало священний шлях до цього особливого й святого місця. Саме частина цього слова є складовою у проханні, заклинанні АБРАСАКС (Абраксас). Тому й писали це слово на захисних амулетах у медичній магії. А гірка лікувальна вода із джерела, якою відала Ізида, мала прямий зв'язок із вищими силами.

Тому наукове дослідження у цій темі надто потрібне.

А тепер ще один цікавий зворот. Неподалік впадіння річки Витхли у Сниводу, на правому березі Воронівець, якраз навпроти уланівської Березини, знаходиться досить високе підвищення рельєфу. Із самої вершини навколишню оболонь видно більше ніж на 10 кілометрів.

Тобто – це найвища точка у Воронівцях із висотою 272 метри над рівнем моря. Однак нам цікавою є назва вершини – **Заваляна Гора**. Із незапам'ятних часів населення називає цю

місцевість саме так. За метрів двісті від Заваляної гори, посеред рівного поля, візуально вивершується подовжене підвищення. Це не що інше, як прадавня скіфська могила. Хто відає, можливо це і є останній прихисток самого царя Ярианта. Адже на такому видному величному місці скіфи могли схоронити лише вождя чи царя. Саме царям насипали високі могильні кургани.

Підкреслю й те, що це підвищення у давноминулі часи було заселеним і при тім неодноразово. Археологи-аматори відшукали на цім місці наконечники тригранних скіфських стріл, античні монети, а також велику кількість фібул (суруг), кераміки пізніших римських часів, особливо періоду черняхівської археологічної культури II – IV ст. н.е. Так як вершина постійно розорювалася потужною технікою, то кераміка є надто подрібненою.

Та найбільшу зацікавленість викликає дивна назва – «Заваляна Гора». Чому з глибини віків населення саме так називає узвишшя? Чи не криється у цій загадковій назві розв'язка, розгадка сказаного раніше? Вірогідність місцезнаходження святині часів Ярианта і скіфів досить велика.

Отож, могли скіфи, при наближенні ворога, зробити величезний підкоп біля підніжжя гори і порівняно легко скотити чашу у приготовлену яму-сховище. А зтим, скопуванням самої вершини, прикидати реліквію на віки. Візуальні обстеження місцевості, небезпідставно наводять на думку, що ота Заваляна Гора дістала назву від фізичного, штучного завалення. Чи могли люди виконати таку велетенську роботу? Безперечно! Пригадаймо штучно насипані «Змієві вали». Вони свідчать не лише про особливу майстерність будівництва укріплень, а й вказують на картину давньоруської оборони від надокучливих кочівників. Руська держава знаходилася на стикові двох цивілізацій. Осілої землеробської і кочової хижацької, яка брала все у готовому вигляді, потісняючи всіх, хто знаходився на її шляху.

Отож зробити у підніжжі гори величезну схованку для святині-чаші скіфи також могли, замаскувавши реліквію від опоганення ворогами.

Чи могла гора сама від себе завалитися? На мою думку цього не могло трапитися. Синя вода (Снивода) у цім місці досить

спокійна і мілководна, більше того, вона протікає по лівому боці річкової долини. Правий берег знаходиться на відстані 100 – 120 м. від русла. Навіть, коли припустити, що річка в минулому протікала біля правого берега, то виникає природне запитання: Як могло статися, що річка, яка протікає по прямій, у цім місці зробила різкий поворот, коліно, щоби омивати підніжжя правого берега? Якщо ж так сталося, то це знову нам вказує на штучне відведення води з якоюсь метою.

Але такого не могло бути ще й тому, що навпроти гори, зі згадуваної нині Березини, у Синю воду впадає ще одна ліва притока із назвою «Брід». Саме вона ще більше рівняє русло Синьої води по лівому березі.

Нині місце, де могла б перебувати скіфська реліквія, знаходиться у поймі ставу. За розповідями старожилів, до 1967 року, тут унизу, у видолинку річкової заплави, був зарослий очеретами та горозою горб, який одним боком торкався озера, що не сполучалося з течією річки.

Виникає думка, що горб-підвищення у заплаві Сниводи насипаний штучно у прадавні віки, а озеро є також місцем, звідки, крім Заваляної Гори, бралася земля для маскування святині-чаші.

Після утворення рукотворного Уланівського моря (ставу) площею 300 га. водного дзеркала і озеро, і горб були затоплені водою Сниводи. На місці, де було підвищення, утворювалися сплави, які поступово відриваючись, з року в рік забирали верхні шари ґрунту і відносили вниз за течією, замулюючи річку. Нині дане підвищення повністю заросло очеретами, які активно «освоюють» надто заболочене озеро.

Як бачимо, у цій розвідці занадто багато подібностей до розповідей Геродота. Хто знає, можливо знайдуться ентузіастично-науковці і зроблять сенсаційне відкриття на березі загадкової річки Синьої води (Сниводи), яка своєю таємничістю відкрилася нам спочатку подіями 1362 року. Тоді русько-литовські сили князя Ольгерда вщент розгромили війська ординських ханів Качибєя, Котлубуга і Дмитра-Солтана. І хоч як притлумлювала і фальшувала московська пропаганда значення і місце битви, все ж реальна картина, правда взяла верх над вигадками псевдонауковців.

Хочу кілька речень сказати й про можливу притоку, переносника гіркої води, річку Постолову. Ця річка бере свій початок від зарослих болотяних джерел Осични-Крижанівки Хмільницького району. Наповнюючись водами багатьох струмків у Калинівському районі, річка досить широко протікає улоговинами до Південного Бугу. Це ліва притока Південного Бугу, довжиною 41 кілометр, її гирло (челюсті) практично рядом зі Сниводою. Ця притока також могла бути переносником гіркої води до Гіпаніса. Взагалі розмов і публікацій на цю тематику в пресі та Інтернеті багато.

На мій погляд, праця дослідника і науковця Б.А. Рибакіна «Геродотова Скифия» не дає вичерпної відповіді, чому Ексампей, на його думку, знаходиться у нинішній Кропивницькій області. Конкретних доказів і аргументів, на жаль, не наведено. А відтак, однозначно робити висновок абсолютно не має підстав. І хоча, за дослідженнями вищевказаного В.І. Петрука, Ексампей знаходиться на межі сучасної Кіровоградської та Миколаївської областей, у районі висоти 269 метрів, з географічними координатами 48 градусів 09 минут північної широти та 31 градус 47 минут східної довготи, на гребені вододілу поміж верхніми витокami Мертвоводу (річок Костувата) і Чорного Ташлика, неподалік села Вільні Луки Кропивницької сільської ради Новоукраїнського району, ця ідентифікація не відповідає реальностям.

Незважаючи на те, що автор акцентує увагу, що це найвища точка в усіх правобережних степах, що вона розташована неподалік від межі з лісостепом і, таким чином, лягає на межу поміж археологічно вивченим ареалом скіфів-орачів та їх південних сусідів – алазонів, вірити цим доведенням не доводиться.

Скажу відверто, дослідники виводять свої висяги стосовно Геродотових орієнтацій, використовують при цьому поняття «степ», «лісостеп» та ін. Але ж зразу хочеться зауважити, – при чім тут ці розмежування, коли сучасні ландшафтно-кліматичні пояси мають зовсім іншу географічну орієнтацію? Межі за яких тисячу років змінилися так, що вже Ольгерд у 1362 році йшов до Синьої води (Сниводи) воювати з татарами в поле, тобто в

степ, – так пишуть Західноруський чи Білоруський літопис³⁸. Саме так, адже чому тоді виникли на терені Хмельницької, Житомирської, Вінницької областей десятки сіл із назвами Степ, Степове, Степок, Степне, Степи та ін.?

На паралелі Сніводи – Білої Церкви починалися у ті далекі часи степи, вище був лісостеп, який поступово переходив у ліси. Тому, наприклад, давня Вениця, стояла на полі. Про це можна прочитати у багатьох джерелах. Лісостеп у цій місцевості розпочинався за вододілом Богу з Прип'яттю. Це – аксіома.

Отож алазони володіли південними землями, а -орачі – північними аж до неврів. Хіба для цього ще треба спеціального доведення? Потрібно у своєму дослідженні виходити з часу, про який іде мова. А коли за яких 600 – 700 років географія лісостепу і степу України була зовсім іншою, то 2500 років тому, ця різниця була дуже суттєвою. І не враховувати її є надто великою помилкою.

В усіх випадках локалізувати місцевість із назвою «Ексампей» та відшукати легендарну чашу-святиню Аріанта нікому ще не вдалося. Звідси випливає – називати міста, ставити пам'ятники, відкривати музеї, затверджувати герби із зображенням чаші-казана і т.п. – легковажно, необ'єктивно, необдумано і невинувачено. Брати бажане за дійсне – взагалі нерозумно. В історії завжди потрібно показувати реальну картину, а не вигадки чи домисли, хоча б як майстерно вони не були представлені.

Пригадаймо крилаті слова Миколи Костомарова: «Правдива любов історика до своєї Вітчизни може виражатися лише в суворій повазі до правди». Отож саме цим й керуймось у житті.

Використана література:

1. Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні. – К, 1989. – С. 195 – 196.
2. Фесук Олександр. У полі могила // Слово Просвіти. 23 квітня 2009.
3. Петрук В.І. Ексампей – сакральний центр Великої Скіфії // Історичний журнал, № 3. 2005.

4. Петрук В.І. Скіфський сакральний центр Екзампай в контексті культурної спадщини України / В.І. Петрук // Автореферат дис... канд. іст. наук., – К., 2005.
5. Там же.
6. Дорош Микола. Витоки. Призабуті сторінки нашої історії. Хмільницький район. – Вінниця, 2011. – С. 234.
7. Рыбаков Б.А. Геродотова Скифия. – М., 1979. – С. 31 – 37.
8. Осецький Йосип. Матеріали першої Муровано-Куриловецької краєзнавчої конференції. – Вінниця, 2016. – С. 396 – 397.
9. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавні. – К, 1989. – С. 195 – 196.
10. Стратегічний план дій з комплексного поєднання питань інтегрованого управління водними ресурсами, збереження біорізноманіття та збалансованого ведення сільського господарства в басейні р. Півд. Буг. – Вінниця-Київ, 2011. – С. 5.
11. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавні. – К, 1989. С. 12.
12. Подольские Епархиальные ведомости. Дыльський, 1869. – С.419.
13. Дорош Микола, Степанюк Віра. Тобою, краю мій, живу. Хмільниччина: події, особи, час. – Вінниця 2014. – С. 205 – 208.
14. Криворучко Михайло, Криворучко Валентина. Вишенька. Історія села. – Вінниця, 2011. – С. 10.
15. Геродот. История в девяти книгах. Книга 4.: Мельпомена. Переклад А. Білецького. – К., «Наукова думка», 1993.
16. Дорош Микола, Степанюк Віра. Тобою, краю мій, живу. Хмільниччина: події, особи, час. – Вінниця 2014. – С. 205 – 208.
17. Дорош Микола. Місту Вінниці – 650 років: витоки. – Вінниця, 2013, С. 14.
18. Калитко Сергій, Кравчук Олександр. Історична демографія Східного Поділля. / Матеріали Першої Хмільницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 2015. – С. 59.

19. Гальчак Сергій. Поділля: природа, еволюція, історичний розвиток. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 97.
20. Григорій Василенко. «Велика Скіфія». К., 1991. – С. 22.
21. Дорош Микола. Скарби прабатьківських криниць. Вінниця, 2015. – С. 67.
22. Дорош Микола. Село моє і Снивода зі мною... Воронівці: історичні нариси, оповіді. – Вінниця, 2018. – С. 144 – 161.
23. Дорош Микола, Степанюк Віра. Тобою, краю мій, живу. Хмільниччина: події, особи, час. – Вінниця 2014. – С. 232.
24. Дорош Микола. Скарби прабатьківських криниць. Вінниця, 2015. – С. 67 – 69.
25. Дорош Микола. Село моє і Снивода зі мною... Воронівці: історичні нариси, оповіді. – Вінниця, 2018. – С. 153 – 154.
26. Див. один із розділів даної книги.
27. Дорош Микола. Місту Вінниці – 650 років: витоки. Вінниця, 2013, – С. 64 – 65.
28. Інтернет. Эксампей или Священные пути.
29. Дорош Микола, Степанюк Віра. Тобою, краю мій, живу. Хмільниччина: події, особи, час. – Вінниця 2014. – С. 168.
30. Інтернет. Эксампей или Священные пути.
31. Дорош Микола. Битва на Синій воді 1362 року. Історична реальність. – Вінниця, 2012.
32. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України. – ВЦ «Академія», 2014.
33. Дорош Микола. Древній Уланів – на перехресті віків і шляхів. – Вінниця, 2012. – С. 14 – 19.
34. Литвин Володимир. Історія України. У 3 томах. Том 1. – К., 2003. – С. 49.
35. Пушик Степан. Скриня давніх скарбів // Русалка Дністровая. – Вінниця, 2014. – С. 291 – 292.
36. Там же.
37. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавні. – К, 1989. С. 18 – 19.
38. Дорош Микола. Битва на Синій воді 1362 року. Історична реальність. – Вінниця, 2012. С. 143.

Під завершення своєї розповіді випадково натрапив в Інтернеті на цікаву статтю. Подаю її повністю без скорочення. Нехай читачі ознайомляться та визнають деякі історичні корені із назви «Ексампай». Зі свого боку відмічу неточності та зроблю коментарі стосовно нашого краю.

Степан Наливайко. Ексампай: дві загадки скіфської святині – Таємниці розкриває санскрит

[https://www.e-reading.club/chapter.php/.../Nalivayko -
Taemnici_rozkrivae_sanskrit.ht...](https://www.e-reading.club/chapter.php/.../Nalivayko_-_Taemnici_rozkrivae_sanskrit.ht...)

Геродот у V ст. до н.е. в своїй знаменитій «Історії» пише:

«Третя ріка – Гіпаніс, її джерело в Скіфії і починається вона з великого озера, навколо якого пасуться дикі білі коні. І правильно називають це озеро матір'ю Гіпаніса. Отже, з нього витікає Гіпаніс і на відстані п'яти днів шляху в ньому ще небагато води і його вода солодка, але після того на відстані чотирьох днів шляху від¹ моря його вода стає дуже гіркою. Це тому, що в нього вливається одне гірке джерело, яке хоч і зовсім мале, але дуже гірке і його вода змішується з водою Гіпаніса, що є великою рікою серед малих, і це джерело надає його воді такий смак. Це джерело лежить на межі країн² скіфів-землеробів і алізонів. Назва цього джерела і місцевості, звідки витікає його вода, по-скіфському Ексампай, а по-еллінському – Священні Шляхи» (Геродот, 192). Трохи далі «батько» історії додає: «Отже, проміж рік Борисфен і Гіпаніс є місцевість Ексампай ... В тому місці стоїть казан, ушестеро більший від кратера, що його присвятив Павсаній, син Клеомброта в гирлі Понту Евксину... Цей казан у Скіфії вільно вміщує шістьсот амфор і завантажки цей скіфський казан має шість стіп. Як кажуть тубільці, його було зроблено з наконечників стріл» (Там же, 199).

Дослідники небезпідставно вважають, що Ексампай був загальноскіфською релігійною святинею, хоча Геродот

і не дає прямої вказівки щодо цього. Проте переклад назви *Ексампай* грецькою як «Священні Шляхи» красномовно свідчить на користь такого припущення. Відомий дослідник С. О. Жебелев відзначає, що місцезнаходження тут величезного казана вказує на існування в Ексампай скіфських святилищ (Жебелев, 339). Б. М. Граков вбачає у розповіді античного автора вказівку на загальноскіфський характер цієї святини й погоджується, що саме тут могли відбуватися різноманітні скіфські торжества й урочистості; небачені ж розміри мідного казана не викликають сумніву в його ритуальному призначенні (Граков, 112). Ще один дослідник, Д. С. Раєвський, також вважає: Ексампай був центром скіфського організованого світу; такий центр характерний тим, що через нього, за первісними уявленнями, пролягає найкоротший шлях, який зв'язує Землю і Небо. Тому є всі підстави гадати, що скіфські свята відбувалися саме в урочищі Ексампай – та й не дарма, на думку дослідника, Геродот тлумачить назву його як *Священні Шляхи* (Раевский, 114).

Існує думка, досить поширена й авторитетна, ніби значення не всіх слів та назв, що їх подає Геродот як скіфські, знаходять пояснення в іранських мовах, а скіфів відносять до іранських племен. Хоча з такою думкою важко погодитися, бо вона, як на нас, суперечлива в самій своїй основі. Якщо скіфи справді іраномовні, то суто скіфські слова мають пояснюватися з іранських мов. Якщо ж вони не пояснюються, то цьому можуть бути дві причини: або скіфи не іраномовні, або тлумачення йде хибним шляхом. Підтвердженням цього є випадок із самоназвою скіфів – *сколоти* та іменем першого скіфського царя – *Колаксай*, що їх теж відносили до «непояснуваних» на іранському ґрунті слів. Проте, як показало дослідження, і етнонім *сколоти*, і ім'я *Колаксай* цілком піддаються тлумаченню і на індійському, і на іранському ґрунті (Наливайко, 57–60).

Отож однією з таких непояснуваних назв вважається і назва *Ексампай*. Дехто схильний гадати, що початкове *Е-* в ній – заперечна частка, тому *Ексам-* може означати «неушкоджений», «цілий»; компонент – *пай* зводиться до іранського слова

із значенням «стежка», «шлях», «путь». Проте М.Фасмер вважає ці етимології незадовільними саме з мовного боку (Куклина, 7).

Останнім часом, завдяки виявленню в Північному Причорномор'ї індоарійського мовного пласта, є спроби витлумачити назву *Ексампай* на індійському ґрунті. Так, зокрема, О.Трубачов розкладає цю назву на три компоненти: *а* – *кшама* – *пая*, де перший елемент, за ним, заперечна частка, другий – означає «придатний», а третій – «вода». Тобто вся назва тлумачиться як «Непридатна вода /для пиття/». Це, на думку дослідника, цілком відповідає повідомленню Геродота й даним фізичної географії про непридатні для пиття, сильно мінералізовані води цієї частини південнобузького басейну (ЛП, 18).

Отож однастайності серед дослідників щодо походження і значення назви *Ексампай* немає. Немає однастайності і щодо локалізації скіфської святини, вона й досі лишається дискусійною, хоча Геродот нібито цілком конкретно прив'язує її, зазначаючи, що *Ексампай* – притока Гіпанісу і водночас – назва місцевості. Одні дослідники ототожнюють річку *Ексампай* із Синюхою, невеличкою сьогодні річкою, яка впадає в Південний Буг, колись Гіпаніс, у районі Первомайська. Інші вважають, що *Ексампай* – річка Гнилий Єланець, який і собі впадає в Південний Буг нижче Мертвовода. Треті схильні гадати, що *Ексампаєм* колись називали сучасну річку Чорний Ташлик (Агбунов, 141–156).

У «Словнику гідронімів України» дається помітка, що в давніх актах річка Синюха називалася *Синя Вода*, *Синьовода* і що «на речке на *Синеи Воде*... город *Синяя Вода*» (СГУ, 501). Чи не тут приховується розгадка назви *Ексампай*, адже *Ексампай* – також і назва річки і назва місцевості, як є річка *Синя Вода* і місто *Синя Вода*. А особливо коли зважити, що – *пай* у назві скіфської святини справді може означати «вода». Це підтверджує санскрит, у якому слова *пая*, *пайо* означають «вода», «питво», «сік», «молоко»: *пайода* – «хмара» /досл. «даюча воду»/, *пайоваха* – «хмара» /досл. «везуча воду»/, *пайодгара* – «хмара» /досл. «тримаюча/держача воду»/, *пайодгі* – «море» /досл. «вмістилище води»/ тощо (СРС, 367).

Якщо зважити, що скіфів відносять до іраномовних племен, то ймовірно припустити: назва *Синьовода* – слов'янський переклад давнішої, скіфської назви. І якщо компонент – *вода* в ній тотожний компонентові *-пай* у скіфській назві *Еksamпай* (а це підтверджують санскритські факти), то, виходить, компонент *Еksam-* може бути значеннєво тотожним компонентові *Синьо-* у назві *Синьовода*. І навіть більше: компонент *Еksam-* у такому разі може пов'язуватися із значенням «синій».

Близькі фонетично до *Еksam-* слова із значенням «синій» іранські мови справді знають. Поняттю «синій» тут відповідають, зокрема, авестійське *ахшаена*, давньоперське *ахшайна*, осетинське *ехсін*, у памірських мовах — *шін*.

Назва *Еksamпай* відома нам через давньогрецьку мову, яка майже традиційно передає іранське звукосполучення – *хш-як* – *кс-*. У такому разі іранське *ахшайна* прибирає грецькою форми *аксайна*. Приєднавши до неї – компонент – *пай*, матимемо *Аксайнпай*, яке має незаперечну фонетичну подібність із назвою *Еksamпай*. Особливо якщо взяти до уваги нечіткість *н/м* перед приголосним (пор. санскритські приклади, де слова мають однакове значення, але можуть дещо різнитися фонетично: *санскрит* і *самскрит*, *сансара* і *самсара*, *Канта* і *Камта* тощо). Крім того, дещо видозмінитися міг і початковий голосний.

Таким чином, стає очевидним, що назва *Еksamпай* цілком може тлумачитися як *Синьовода*, що *Синьовода* – семантичний відповідник скіфському (у грецькій передачі) *Еksamпай*, що обидві назви, слов'янська і скіфська – значеннєві двійники. Але чому ж тоді Геродот перекладає назву *Еksamпай* як «Священні Шляхи»? Або він припустився неточності, що мало ймовірно, або ж назва *Еksamпай* первісно означала не «Синьовода», а щось інше.

Оскільки компонент – *пай* у назві *Еksamпай* має аналогії в санскриті, то навряд чи є підстави вважати, що неправильно витлумачений саме цей компонент. Тим більше, що основне навантаження, смислове, як правило, падає саме на перший компонент складного імені чи складної назви. Тож, очевидно,

хибно витлумачитися міг якраз перший компонент, *Ексам-*. Саме під цією словесною оболонкою має приховуватися слово, напрочуд схоже фонетично на *Ексам-*, але відмінне за значенням. То що ж це за слово може бути?

Як вказує Геродот, Ексампай міститься між Гіпанісом і Борисфеном, тобто між Південним Бугом і Дніпром, якщо оперувати сучасними річковими назвами, на території скіфів-орачів та алізонів. Як слушно зауважує відомий скіфолог та іраніст В. І. Абаєв, у читачів завжди викликав подив факт існування двох племен – скіфів-орачів і скіфів-землеробів, назви яких, по суті, відбивають однаковий господарський уклад, хоча насправді вони протиставляються одне одному. Але ж відповідні їм назви *аротерой* та *георгой* у грецькій мові – синоніми! Інша справа, якщо допустити, що скіфи-землероби в Геродота не господарська характеристика скіфського племені, а адаптація місцевого, скіфського етноніма *гауварга*, який знаходить аналогію в назві іншого скіфського племені – *хаумаварга*, засвідченого ще в давньоперських клинописних текстах. Якщо етнонім *хаумаварга* означає «ті, що поклоняються хаомі», де *хаома* те саме що й індійська *сома* – священний напій давніх іранців та індійців, то етнонім *гауварга* або *говарга* має означати «ті, що поклоняються бикові /або корові/». А це свідчить за те, що між Дніпром і Південним Бугом колись жило плем'я /чи племена/, якому був властивий культ Священного Бика (Абаєв, 74–76).

У такому разі компонент *Ексам-* не що інше як санскритське *укшан*, авестійське *ухшан* – «бик», які мають свої відповідники і в інших мовах (гот. *auhsa*, дсакс. *ohso* «бик», «віл», англ. *ox* та ін.) і походять від іє. *uksin* із цим самим значенням (OD, 638).

Як видно, слово *укшан* – «бик» дуже близьке фонетично до іранського *ахшайна*, а особливо до осетинського *ехсін* із значенням «синій». Тому й не дивно, що первісно гідронім і топонім мусив мати форму *Ухшанпай/Укшанпай* із значенням «Бик-вода», «Бик-ріка» або «Вода/Ріка Бика». З часом, очевидно, справжнє значення слів *ухшан/укшан* призабулося, що й призвело до переосмислення назви: вона стала асоціюватися

зі словом *синій*. Хоча, судячи з усього, між значеннями «бик» і «синій» існує все ж якийсь зв'язок, який поки що не вдається переконливо пояснити. Тут варто тільки нагадати, що такі індійські божества як Вішну, Крішна й Рама, тісно пов'язані з поняттям «бик» і зображаються синюватими.

Тож є підстави тлумачити геродотівський *Ексампай* як «Вода Бика», «Бичача Вода», «Бичача Ріка», «Бик-ріка». А це підтверджує і здогад скіфолога Д.С.Раєвського, що саме з розміщенням на Гіпанісі скіфського культового центру пов'язане походження назви *Гіпаніс* (Раєвский, 115).

Справді, в назві *Гіпаніс* перший компонент *Гі-* споріднений із компонентом *гау-/го-* в етнімі *гауварга/говарга* й означає «бик», «самець» (СРС, 196). А *варга* із санскриту пояснюється як «варна», «стан», «клас» (Там же, 566). Тут доречно нагадати, що давньоіндійське суспільство ділилося на варни, інакше – стани, які займали суворо визначене місце в суспільстві. Основних варн або станів було чотири – жерці-брахмани, воїни-кшатрії, вайш'ї-землероби та шудри, залежні від перших трьох станів. Причому характерно, що саме індійські назви цих станів широко відбиті в українських прізвищах та назвах. З чого, очевидно, й висновок, що й предки сучасних українців знали чотиристановий суспільний поділ.

Другий компонент у назві *Гіпаніс*, тобто – *пані*, якщо відкинути грецьке закінчення, має те саме походження і значення, що й компонент – *пай* у назві *Ексампай*. І – *пай*, і – *пані* походять від спільного кореня *па-* «пити» (СРС, 386, 389). Сюди ж лягають санскритське *пан* та хінді *пані* – «вода» (ХРС, II 64–66). Цей компонент і досі виразний у назві іншої ріки – *Кубань*, яка, до речі, в давнину також називалася *Гіпаніс*, як і Південний Буг. Чисто індійською була б назва *Гопані*, але й так помітна очевидна подібність її з назвами *Кубань* та *Гіпаніс*. Таким чином, назва *Ексампай* є семантичним двійником назви *Гіпаніс*, тоді як назви *Гіпаніс* та *Кубань* є двійниками етимологічними, тобто вони мають спільне походження і однакове значення. Показове й те, що саме на Кубані й Південному Бугу античні джерела упродовж майже тисячоліття, починаючи з VI ст. до н.е., фіксують індоарійське плем'я дандаріїв (див. статтю «Українські

дандарії, індійські кияни»). Ще один цікавий момент: на означення Південного Бугу засвідчено й назву *Ак-су* (СГУ, 423), досл. «Біла вода» (тюркське); це може цілком бути впливом первісного *Ексампай* (пор. назву *Окс* – «Бик» у античних авторів на означення середньоазіатської Амудар'ї, а також назву *Вахш* у Таджикистані із цим самим значенням).

Слід зазначити, що санскрит знає і компонент – *най*, який вживається лише в складних словах, де має значення «той, що п'є», «п'ючий». Наприклад, *стананаї* – «немовля», досл. «ссучий груди» (санскр. *стана* – «жіночі груди», «перса» споріднене з нашим *стан* – пор. означення щодо жінки: з *високим станом*). Санскритський компонент – *най* цілком збігається з компонентом – *ній* в таких українських словах як *напій*, *водопій* і теж вживається тільки в складних словах. Українська гідронімія знає і назву *Суній* (СГУ, 540), де – *ній* може означати «вода», а весь гідронім – «Добра / Смачна вода», оскільки суфікс *су-* в санскриті надає основному слову вищого ступеня якості (СРС, 732).

Ці дані нашоствують на думку, що елемент – *най* у назві *Ексампай* може означати й «брі́д», тим більше що в деяких слов'янських мовах, зокрема, в чеській, брі́д – це не тільки місце, де переходять річку, але й місце, де напувають або купають худобу (ЕССЯ, 36–37). Принагідно нагадаємо, що деякі дослідники вбачали в компоненті – *най* значення «шлях», «дорога», «путь», а ці значення не такі й далекі від значення «брі́д». А коли так, то назва *Ексампай* може трактуватися і як «Водопій Бика», «Брі́д Бика», «Шлях Бика» тощо. У такому разі назва *Ексампай* отримує відразу кілька семантичних і навіть етимологічних відповідників не тільки в Північному Причорномор'ї, але й за його межами, зокрема, й на Британських островах. Маємо на увазі кілька Боспорів, особливо Боспор Кімерійський (сучасна Керченська протока) та Боспор Фракійський, які тлумачаться як «Брі́д Бика», «Переправа Бика» (ЕС, 35). Щодо другого Боспору, Фракійського, то саме його стосуються дещо несподівані рядки в поемі Тараса Шевченка «Гамалія», які спонукають по-новому сприйняти їх і повністю підтверджують сказане:

*Боспор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий,
І шкурою, сірий бугай, стрепенув.*

Що засвідчує: Тарас Шевченко знав значення назви і використав поетичний образ сірого бугая як синонім Боспору. А «сірий бугай» тут може бути слов'янським еквівалентом іранському *сіявахш* та індійському *сіяваршан*, які означають «темний бик» і які відбилися в іранському імені *Сіявуш*, індійському *Сіяваршан*, в українській назві *Сиваш* та українському прізвищі *Сиваш* і похідних від нього. Не виключено, що санскритське *ш'ява* та іранське *сьява* тотожні українському слову *сивий*, яке означає «не зовсім білий», «темнуватий». Підтвердженням чого може бути й вираз в українській мові – *сива давнина*, який і досі має відчутний нюанс «темна давнина», «давнина, повита мором/п'ятьмою часу». Подібне переосмислення спостерігається і з санскритським *крішна*, яке означає «чорний». Фонетично воно надзвичайно близьке до нашого *красний*, яке може означати не лише колір – червоний, але й «гарний», «вродливий», «чарівний». Так само і в індійських мовах слово *крішна* означає не лише колір – чорний, але й має смисловий обертон «гарний», «вродливий», «чарівний». Недарма серед індіців слова-синоніми *крішна* та *ш'яма* надзвичайно поширені як чоловічі й жіночі імена – *Крішна* і *Ш'яма*. Щоправда, в сучасному хінді *Ш'яма* – це жіноче ім'я, а чоловіче буде – *Ш'ям*. Тоді як у санскриті чоловіче ім'я теж буде *Ш'яма* – тут чоловіче й жіноче ім'я різняться тільки довготою кінцевого *а*.

Цікавим підтвердженням сказаному на терені України є те, що річка *Чорний Жеребець*, притока Сіверського Дінця, має і назву *Красний Жеребець* (СГУ, 612). З іншого боку, санскрит знає словосполучення *крішнакандам*, де компоненти *крішна* та *кандам* означають відповідно «чорний» і «лотос». Виходячи із значення цих компонентів, словосполучення *кріш на кандам* мусило б означати «чорний лотос», а насправді воно означає «червоний лотос» (SED, 162).

Синонімом до обох Боспорів виступає англійська назва *Оксфорд*, причому компонент *Окс-* тут, що має і різновид *Оксен-*, виявляє етимологічну тотожність з індоіранським *укшан/ухшан* – «бик».

Як відомо, бик у багатьох міфологіях уособлює небо, дощову або снігову вологу, воду, здатну запліднити землю, тобто пов'язується з родючістю, плодovitістю, чоловічою снагою. Він – невід'ємний атрибут весільного ритуалу: як свідчать індійські джерела, бика закліювали на честь приїзду жениха до нареченої. Сидіння на бичачій шкурі було неодмінною частиною весільного ритуалу: наречений брав наречену на руки й садовив її на руду бичачу шкуру на схід або північ від весільного багаття – ця шкура символізувала родючість і процвітання. У давніх індійців в ритуальному приготуванні соми – священного напою, брали участь семеро жінок, як і в нашому приготуванні весільного короваю. Ці жінки мусили в індійців належати до того самого роду, що й молода, і їм давали епітет корів, тоді як сому називали їхнім биком (Сома також – інша назва Місяця). Місяць-Сома вважався женихом, зірки – його нареченими, а в нашому весільному обряді мати молодої робить ліктем у короваї заглибини, що символізують місяць і зірки, тобто бика й корів. Сім жінок-коровайниць, очевидно, уособлюють сім зірок Великої Ведмедиці. Сама ж назва *коровай* і собі пов'язується з коровами і биком.

Словом, бик і корова відігравали неабияку роль в уявленнях стародавніх народів. Тому так часто бачимо зображення биків і корів у печерах, на скелях, культовому начинні й стародавньому посуді, стягах, що їх жерці проносили під час урочистих церемоній і свят. Епітет «бик» мали найзначніші божества індійського пантеону – Індра, Рудра-Шіва, Вішну, Крішна, Варуна тощо. Епітети Крішни – *Гопа*, *Гопала*, досл. «Захисник худоби», «Пастух», містить той самий компонент *го-* «бик», що й *гі-*, *ку-*, *го-* в словах *Гіпаніс*, *Кубань* та *говарга*. В стародавніх іранців легендарний пастух Гопатшах – напівлюдина-напівбик – пов'язувався з культом води; компонент *Гопат-* тут тотожний санскритському *Гопаті*, досл. «Батько-бик», «Бик-захисник», «Владика-бик».

Ще на початку ХХ століття, як свідчить відомий етнограф Г. П. Снесарев, у Середній Азії, на берегах Амудар'ї, Окса античних авторів, можна було спостерігати старовинний звичай жертвоприношення річці ритуального бика – річка після цього

мала напоїти землю цілющою вологою, забезпечити багатий врожай. На середину річки вивозили в човні стриноженого бика, де йому перерізали горло й кидали в річкові води. А люди на березі в цей час вигукували: «Нехай буде вода! Нехай буде врожай! Нехай буде достаток!» (Снесарев, 115–116).

Цей факт до певної міри стосується й суперечки щодо того, чи міг полянський князь Кий бути перевізником, тобто човнярем, чи ні. Звичайно, не тільки міг, але й мусив мати справу з човном, бо обряд, подібний до щойно згаданого, не міг обійтися без човна, а таке ритуальне принесення в жертву бика річці міг здійснювати лише племінний ватажок, котрий у прадавні часи був не тільки князем, а й жерцем. До речі, в чеській мові слово *knez* якраз і означає «жрець», «священик».

Цікаве й те, що порівняно недавно та ж Амудар'я, священна ріка для кожного хорезмійця, вважалася помічною від безпліддя. Як би далеко не жила жінка, що прагнула дитини, вона будь-що намагалася потрапити до Амудар'ї і здійснити особливий ритуал: на човні переплисти ріку, кидаючи в воду жертівні перепічки й сіль. Причому вважалося, що чим менший човен і чим дужче він розхитується на хвилях, тим більша ймовірність того, що жінка завагітніє.

Знову-таки привертає до себе роль човняра, перевізника через ріку в цьому давньому ритуалі: жінка неодмінно мусить взяти його благословення, інакше здійснюваний ритуал вважається неповним і незавершеним, отже, й недійвовим. Відлуння цього надзвичайно давнього звичаю докотилося і до наших днів – старі хорезмійці ще пам'ятають, як жінки новорили отримати благословення в капітанів суден, що плавали по Амудар'ї. У курйозній формі ця традиція трапляється і нині: самому етнографові доводилося на власні очі бачити, як на переправах, тобто бродях, жінки за мізерну плату брали благословення навіть у поромних білетерів. Що сронукає думати: і капітан судна, і поромний білетер асоціюється в народній пам'яті з жерцем-князем, котрий у давні часи здійснював ритуальні дієства не лише на землі, а й на воді, особливо пов'язані з родючістю, врожаєм, достатком.

Зрозумілі мета й значення такого дієства – то були всенародні жертвини річці жертівної тварини – бика,

втілення родючості й снаги. А річка й собі називалася іменем цієї священної тварини — *Окс, Вахш, Гіпаніс, Кубань, Бик* тощо. Річка мала напоїти землю цілющою вологою, забезпечити щедрий врожай, принести людям достаток. Бо води, за первісними уявленнями, поділяються на чоловічі й жіночі. Чоловічі – це дощові й снігові, «небесні» води, а жіночі – «земні», води криниць, колодязів, джерел. Дощ, який з неба проливається на землю, це те сім'я, що запліднює землю і вона породжує все живе. Бо саме дощові чи снігові води здатні запліднити землю, поєднавшись із земними водами. Небо тому уособлює чоловіче начало, а земля – жіноче, Небо – Бик, а Земля – Корова, Небо – Батько, а Земля – Мати. Недарма вже відоме нам *го* – «бик», «корова» має ще значення «земля», оскільки і корова і земля – обидві матері, обидві – годувальниці. І терміни *гона*, *гонала*, *гонака*, *гоналака* – «пастух», дослівно означають «захисник/охоронець корів, биків, худоби», а з часом прибрали значення «воїн», «правитель», «цар», досл. «захисник землі». З ними споріднений інший санскритський термін – *купала* «цар», «правитель», де *ку* – «земля», – *пала* «захисник», «охоронець».

Сліди таких уявлень збереглися в багатьох народів, серед них і в українського. А коли так, то вода могла уособлювати чоловіче начало й означатися словами із значенням «самець», «бик», «жеребець», «вепр», «кабан» тощо. Недарма тільки у водозборі Дніпра стільки річкових назв типу *Самець, Веприк, Жеребець, Кабан* та інших. Проте це, так би мовити, лише ті назви, які лежать на поверхні, зрозумілі нам.

А скільки ще назв, незрозумілих до пори до часу для нас, які несуть у собі такі ж самі значення. Вони зараз не сприймаються за такі, бо їхній справжній зміст затьмарився, зітерся, побляк, а давні назви сьогодні можуть пояснюватися за першою-ліпшою асоціацією. Греки уявляли річкові божества з головами бика, в індійських джерелах, особливо в «Рігведі», небо постає як бик-плідник, жеребець або вепр. Тому й зрозуміло, чому давні й сучасні хорезмійці приносили в пожертву річці тварину, якій поклонялися і назву якої носила ріка.

Тож цілком можливо, що й на Південному Бузі, колишньому Гіпанісі, який теж містить у своїй назві компонент із значенням

«бик», а також на Дніпрі – здійснювалися обряди й ритуали, подібні до здійснюваних на Амудар'ї. Це підтверджує Ібн Фадлан, коли каже, що руси своїм богам жертвували биків. Це також засвідчує і культ Влеса, «скотьєго» бога, тотожного ведійському Рудрі та індуїстському Шіві; саме ім'я *Влес* споріднене із санскритським *vr̥ṣh* – «бик». Саме таке ім'я – *Vr̥ṣh* – і мав Шіва. Тобто й ім'я *Влес* також означає «Бик», а воно, як ніяке інше, пасує для «скотьєго» бога. Показово, що ідол Влеса стояв на березі Почайни в Києві, що знову засвідчує: Влес пов'язувався з багатством, родючістю та добробутом. А чи не найбільшим багатством для давнього слов'янина була худоба, покровителем і захисником якої був Влес і якого згодом запозичило християнство й зробило святим Власом, Власієм – покровителем худоби. Та й у назві *Борисфенна* означення Дніпра міститься, як на нас, цей самий компонент *vr̥ṣh*, який у грецькій передачі прибрав форми *Борис-*. Тобто в такому разі й у назві *Борисфен/Бористен* також міститься компонент із значенням «бик». Принагідно додамо, що назву *Борисфен* мали не тільки річки, але й міста, наприклад, давня Ольвія, мешканців якої ще називали борисфенітами. На означення Дніпра давні джерела подають також назви *Вар*, *Варом* та *Варух*, де компонент *Вар-* може бути спорідненим із санскритським *var* — «чоловік», «жених», «мужчина» (СПС, 565). Цю назву готський історик VI століття Йордан подає як гуннську.

Отож саме з того місця на Подолі, з берега Почайни, де стояв Влес і могли починатися ритуальні дієства, пов'язані з биком, човном, водою та родючістю. Тут могла бути й переправа, перевіз на протилежний берег, бо факти свідчать, що племінний ватажок мав символічно поєднувати два береги через спеціальний ритуал, що переправа, перевіз, брід у давні часи мали магічний зміст і вважалися священними, а такі уявлення мусили мати під собою глибокий ґрунт. Саме звідси полянський князь Кий міг вирушати на середину Дніпра, аби принести в пожертву великий і славний ріці священного бика, тварину, ім'ям якої називалося його плем'я, ім'я якої носила його ріка і ім'ям якої називалося його божество – *Влес*. І з якою уособлювався він сам – племінний ватажок, жрець і полководець водночас, військi й князівські

якості якого визначалися короткими, але ємкими характеристиками – буй-тур, яр-тур.

Таким чином, більш-менш зрозуміло, чому Геродот переклав назву *Ексампай* як «Священні Шляхи». Це було викликано поклонінням скіфів тварині, яка для них була священною, яка повсюдно оточувала їх у назвах річок, гір, узвиш, поселень, урочищ, племен – бикові. *Священний Шлях*, отже, це священна переправа, священний брід, де здійснювалися найважливіші ритуали, відзначалися найважливіші свята й урочистості. А що найголовніше, саме звідси починався шлях жертовного бика до середини річки, де його дарували дніпровським хвилям, щоб ті й собі обдарували людей своєю ласкою і послали в оселі добробут і статки. І саме у величезному казані, як ото в Ексампаї, могли варити тушу жертовного бика.

Саме сюди могли сходитися з усіх усюд скіфи на річне кількадедне свято весни, яке символізувало воскресіння природи після холодів і застою, іншими словами, свято Нового року, свято перемоги тепла над холодом, світла над темрявою, добра над злом, Індри над Врітрою, Рами над Раваною, девів-богів над асурами-демонами.

Щодо локалізації Ексампая як річки, то ми схильні пов'язувати її з теперішньою Синюхою у Первомайському районі Миколаївської області, де зафіксовано й Синюхин Брід, тобто Бичачий Брід. Слід зазначити, що в Україні надзвичайно багато гідронімів на *Син-*. Навіть сама Синюха має притоки з назвами *Синець*, *Синиця*, *Синичка*, *Синька*, які, звичайно ж, не стосуються такої пташки як синиця. Подібних назв багато в басейнах Дніпра, Дністра, Дунаю, Сіверського Дінця й Південного Бугу. І якщо не всі вони, то принаймні більшість із них, очевидно, мають таке саме походження і значення, що й Синюха, тобто пов'язуються з биком.

Понад два з половиною тисячоліття тому вперше згадав Геродот у своїй славнозвісній «Історії» про Ексампай, загальноскіфську релігійну святиню. І два з половиною століття дослідників хвилювали дві не розгадані досі загадки скіфської святині: що означає її назва і де ця святиня розташовується. Тепер на ці дві загадки пролито деяке світло.

Короткі висновки

Як видно з прочитаного, автор у своїй праці використав цілу низку найрізноманітніших документів, у тій чи іншій мірі пов'язаних із особливостями минувшини в нашій краї та зв'язок із скіфо-грецьким періодом. Праця досить солідна, глибока і заслуговує гарної щирoserдної вдячності.

Проте у розповіді є деякі неточності у поданні певних документів. Зверну на них увагу.

1. Згідно тексту «Мельпомени» потрібно писати прийменник до моря, а не від моря,

2. У тексті вказаної «Мельпомени» Геродот пише: на межі країни, а не на межі країн. Тобто скіфи-землероби і алазони, вірогідно входили в одне царство на чолі якого стояв Аріант.

3. У цьому питанні слід виправити кілька помилок. По-перше, у «Словнику гідронімів України» К., 1979 р., вказано про те, що річка Синя вода, Синьовода, нині називається Снивода. По-друге, автору цієї книги досить багато документів довелося використати при ідентифікації річки Синя вода під час локалізації місця вікопомної битви 1362 року русько-литовських військ з татарами. На основі документів встановлено, що цей поєдинок відбувся на річці Сниводі, яка раніше носила назву Синя вода (Синьовода). Як приклади у переконанні, Михайло Грушевський, говорячи про Синю воду, із документів «Архива юго-западной России (ч. VII. т. II. с. 163) підкреслював: **«pustinia Ulanov przy slakie thatarskiem nad potokiem Sinovoda»**. Шлях проходив з півдня на Поділля через Хмільник, Уланів на Бердичів, Житомир до Києва. Інша гілка, як сказано, проходила через Хмільник на Синю воду (нині Сниводу), а звідти на Любар, волинськими землями у Литву.

Науковець і редактор К.Н. Сербина перевидала «Книгу Большому вертежу». (М., - Л., 1950 р.), у якій йдеться:

«А вверху по реке по Бокгу 50 верст пала в Бокг река Синяя вода, а на реке на Синей воде, 70 верст от Бокга – град Синяя вода». Для зручніших підрахунків переведемо версти, згадані у «Книзі», у кілометри.

Отже: 1 верста у ті часи дорівнювала 1066, 8 метра, 50 верст – дорівнювали 53 км. 340 метрів, 70 верст – дорівнювали 74 км 676 метрів. Від 70 верст (74 км 676 м) віднімаємо 50 верст (53 км 340 м) – дорівнює 20 верст або (21км 336 м).

Тож якщо ми будемо слідувати за наведеним текстом по річці Сниводі – Синій воді, то місце впадіння цієї річки в Південний Буг буде вірною і реальною точкою відліку довжини, про яку йдеться. Отже Снивода впадає в артерію Богу в районі села Іванів (Янів) Калинівського району на Вінниччині. Це поселення і є отією відправною точкою відліку. Далі відкладаємо відстань 50 верст (53, 340 км) за течією Богу. Цим місцем є південна частина Вінниці, нині так зване Старе місто (побіля поселення Сабарів, що виникло ще наприкінці 13 ст.). Якщо з цієї точки відкласти 50 верст (53,340 км) і ще наміряти 20 верст (21,336 км) вверх проти течії Сниводи, тобто разом 70 верст (74,676 км), то це буде нинішнє селище Уланів, яке стоїть на місці колишнього граду Синя Вода. По річці з Уланова до Вінниці рівно 74 кілометри або 70 верст. Ще раз переконуємося, що отією легендарною і таємничою річкою Синя вода (Синьовода) є сучасна річка Снивода, що носила таку назву в ті далекі часи. Отож у «Книзі Большому чертежу» йдеться про нашу Сниводу (Синю воду), а не про далеку Синюху. Можна ще наводити десятки прикладів, у яких йде ідентифікація Синьої води зі Сниводою, а не зі степовою Синюхою.

Град Синя Вода на березі річки Сниводи був спалений татарами. Науковець Н. Молчановський зауважував «...взят был в 1416 г. и разрушен замок Синяя Вода, с тех пор и не восстановленный». Але ми знаємо, що сюди були поселені за Вітовта полонені татари. Нове поселення із назвою Уланів і нині процвітає на річці Синій воді (Сниводі).

Із написаного вище слід пам'ятати: коли Сказинці – це місце, де відбувався забій худоби, то у Хмільницькім краї таких відомих нам місць нині два. Це у Воронівцях - колишнє поселення на березі річки Сниводи і нинішнє красиве село Скаржинці (Сказинці), що розкинулося нижче Мар'янівки на тій же Синій воді (Сниводі).

Отож тлумачення назви Ексампей, як місця і річки, де вирощують хліб і розводять тварин та яка несе ритуальні туші биків священними шляхами у Понт Евксинський, є не що інше, як Бичача

земля, місцевість, Бичача вода. А бик, як відомо, – найголовніше божество індійського пантеону. Можливо саме й тому, в сусідньому Любарському районі, село й понині носить назву Бичева, тут же рядом на честь бика – вола є села Мала Волиця, Велика Волиця. В Іллінецькому районі Вінниччини є село Бугаївка, в Немирівському районі – Коровайне... Подібностей можна наводити й наводити й по інших областях. Тому дослідження Степана Наливайка надто вірне і затребуване у цій темі.

Автор також висловлює думку, що Еksamпай може означати й Бріd Бика, Шлях (Путь) Бика. Це також буде вірним, адже одна з доплав річки Сливоди з давніх пір носить назву Бріd. Тож чи не є це ймення скороченим у вжитку? Можливо, що притока називалася Бріd Бика, адже головна річка із назвою Синя вода – Еksamпей також мала подібне означення.

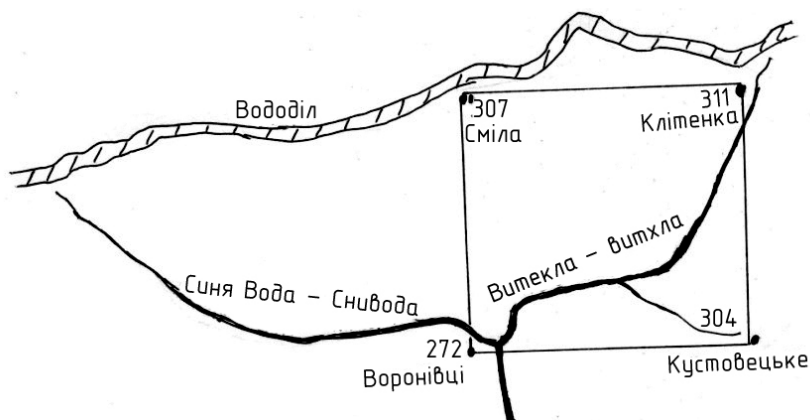
У глибину тисячоліть багато зникло в плині часу, їх справжній зміст затьмарився, побляк у пам'яті. Тому нині недалекоглядні дослідники легковажно трактують давні прадідівські назви на свій кшталт. А цього робити не слід. Давні елліни уявляли річкові божества у вигляді тварини з головою бика. Відповідно люди й приносили жертву у вигляді священної тварини. Вони поклонялися їй і часто її йменням називали свою річку. Так сталося з Синьою водою (Сливодою) – Еksamпей, з її притокою Самець та ін. Можна ще й ще дещо аналізувати, наводити приклади, знаходити подібності з висліду із певними географічними назвами у краї та обмежимось на цьому.

Увагу приверну читачів до іншого, більш цікавішого.

Назвавши кілька можливих висотних підвищень, а саме: село Сміла (Висока Могила – висота 307 метрів), село Клітенка (Велика Могила – висота 320 метрів), село Воронівці (Заваліна Гора, висота – 272 метри) та витік (початок річки) Витекла (Витхла) біля села Кустовецьке, (висота 277 метрів), можемо побачити, що при з'єднанні цих висот уявними прямими лініями, утворився своєрідний квадрат із бічними сторонами приблизно в 14 кілометрів. (Схема на стор 83).

Правда, таке з'єднання нічого конкретного нам покищо не вказує, проте є малою копією квадрата-чотирибічника всієї скіфської держави. Цілком ймовірно, що коли у весняну теплу

ніч запалити вогні на кожному з цих давніх святилищ, то їх можна було бачити усім, хто перебував на узвишшях.

Чи не так робили в давнину наші предки скіфи-орачі під час кількадеennих святкувань Нового року? Важливо звернути увагу, що це було не тільки новорічне святкування, а й час перших засівів у землю священних хлібних зерен. Адже відомо, що скіфи орачі надто поклонялися своєму головному знаряддю праці – плугу. Саме тоді із теплими подихами вітру, з пробудженням бога-громовика від зимового сну, з ходою його по небу з громовим плугом, благодайні земля і вода, закуті до того часу морозами й снігами, скидали з себе кригу, звільнялися від снігів, земля робилася м'якою для обробітку плугом перша, а вода – для плавання на човнах і кораблях...

А як не згадати про давню скіфську легенду, у якій трьом синам першого чоловіка Таргітая з небес боги скинули золоті дари: чашу, сокиру, плуг і ярмо. Кожен із трьох братів намагався узяти їх до рук, але утримати ці дари в руках вдалося тільки наймолодшому сину Колоксаю.

Люди нині по-різному пояснюють їх значення. Розглядають плуг і ярмо як один символ скіфів-орачів. Але в давніх міфах таких співпадінь у символах не буває. Адже кожен названий предмет має певне сакральне значення і символізує одну з варн (каст) скіфської держави: чаша – це жерці, царі, сокира – воїни, плуг – хлібороби-оратаї, виробники матеріальних благ,

ярмо – полонені раби. Тож син Тергітая Колоксай, якому вдалося втримати у своїх руках ці символи всіх станів суспільства, отримав право управляти скіфським царством.

Велика поетеса Ліна Василівна Костенко влучно у поемі «Скіфська одіссея» (поема-балада) написала:

*...А скіфський бог розщедрився до того –
із неба кинув плуга золотого.
А ще він кинув золоту сокиру –
як часом з тими, хто не хоче миру.
А для гостей на саму видноту
бог кинув з неба чашу золоту...*

Зауважимо, що дійсно чаша, була золотою не в прямому розумінні, а з достатками й особливим багатством, хоча й мала культове значення, адже пов'язана безпосередньо з релігійними віруваннями скіфів.

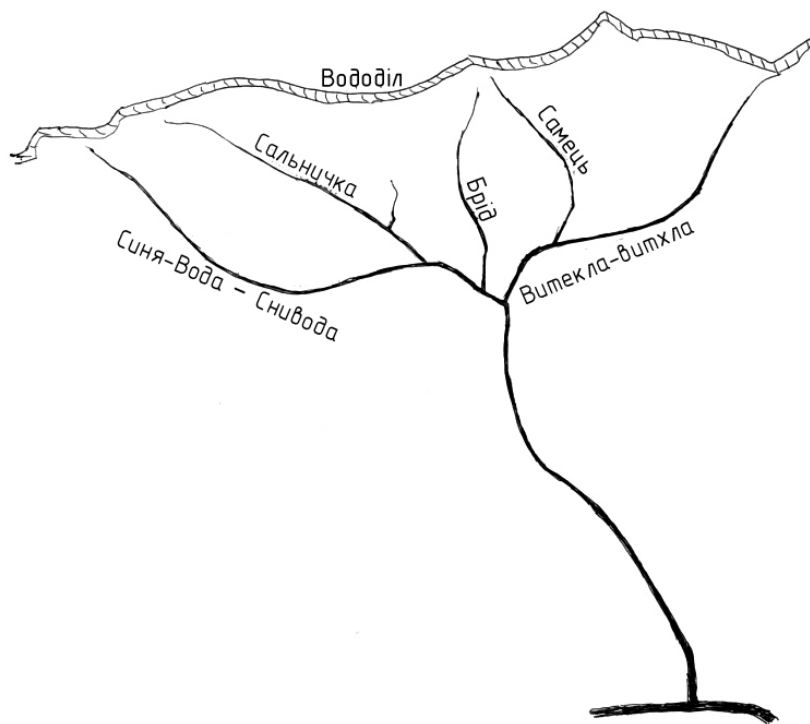
А на завершення, перейдемо ще до одного цікавого звороту в усій нашій розповіді. Отож, якщо ми візьмемо обриси та географічне місцезнаходження річки Сніводи (Синьої води) і річки Витекли (Витхли) із її доплавою Роса (нині Журавель), то побачимо, що з'єднуються ці два потоки в один у районі північно-східних околиць села Воронівці.

Таким чином, зливаючись, ці найбільші доплави Гіпаніса, своїми обрисами утворюють ніби велетенську чашу-казан, розмірами (діаметром) у верхній частині – 36 кілометрів, у нижній – біля 20 кілометрів.

Важливо й те, що коли ми продовжимо потік у розумінні стосовно до чаші аж до річки Південний Буг (Гіпаніс), то утвориться своєрідний келих на ніжці, у якому нижню частину основи, на якій стоїть посудина – денце, складатиме уже річка Південний Буг (Гіпаніс).

Тоді додатковими розмірами келиха-чаші будуть такі: довжина (висота) ніжки складатиме 26 кілометрів, а відповідно, висота всієї келиха-чаші від вінчиків до денця становитиме 36 кілометрів. Із них 10 кілометрів витрачено на глибину (місткість) посудини. При тому ніжка біля географічного келиха йде рівною за течією до села Хутори Кривошиїнські, а починаючи із села Кривошиї, ніжка є трохи зігнутою вправо, тобто на схід, побіля

сіл Пиків, Жигалівка. Далі, неподалік Слобідки, ніжка знову рівно заходить до Гіпанісу для денця.

Отож нами утворено символічну медичну емблему келих-чашу, правда без змії. Подібні чаші в давнину (600 р. до н.е.) були атрибутом богині здоров'я, тому й мали саме таку форму. Зображення чаші, оповитою змією, з'явилося набагато пізніше.

Таким чином можемо лише з обрисів місцезнаходження річки Сниводи і її вказаних приток встановити скіфський келих, чашу, казан. Ми бачимо, що цю сакральну і культову посудину незмінно наповнюють тоненькими цівочками-потоками, крім указаних, ще й доплави Сальничка, Брід, Самець та ін. Всі вони витікають своїми благодійними нуртуючими джерельцями і струмочками із матінки-Землі, де знаходяться особливі пікові узвишшя, з яких стає людям ближче до Небес, до верховних повелителів.

Висоти й підвищення на вододілі у Володимирівці, Лісогірці, Гнатівці, Смілі, Подорожні, Клітенці перевищують 300 метровий рубіж. А річки: Роса тече з-під висоти – 320 метрів, Самець і Брід – 307 метрів, Синя вода і Сальничка – 315 – 317 метрів над рівнем моря. Отож це були священні потоки, їм поклонялися, приносили жертви, аби останні й надалі обдаровували поселян добробутом, багатством і ласкою. Тобто, це була велетенська культова чаша достатку, в якій символічно передано те, заради чого людина живе, чим займається, у що надто вірить і щиро надіється... Це все досить наглядно описано у статті вказаного дослідника Степана Наливайка. Цікаво й те, що дана природна «посудина» своєю площиною орієнтована можливо на полярну зірку, як центр Всесвіту.

Безперечно, три світи: підземний – царство мертвих, земний, небесний – також яскраво виражені у віковому бутті скіфів. Підземні священні джерела, у добавок ще й гірка вода, вказують на царство мертвих, їх одвічну допомогу майбутнім поколінням. Земне життя сповнене добра і радості від щоденної праці, земних благ, перемог зі злом, несправедливістю. Віра і поклоніння небесним силам дає надії, окрилює людей, виробляє здатність бороти труднощі, ворогів, заради щасливого життя.

Зробивши повідомлення про символічну чашу, знову повернемося до місця, де може знаходитись сакральна скіфська реліквія. На мою думку, цим місцем можуть бути початки, витоки річки Витхли (Витекли) або неподалік того місця, де води Витекли впадають, змішуючись, у Сниводу (Синю воду). А це, безперечно, є північно-східні околиці Воронівцеь. Тому Заваліяна Гора у Воронівцях та велика долина річки Сниводи потребують особливо ретельного огляду науковців. Нині ця земля прискіпливо зондується чорними археологами. Все, що нагадує про давні поселення на берегах Синьої води посилено руйнується, зникають цінні артефакти минулого. Жаль!

А якби було б виправдано, аби дослідники зробили на Хмільниччині детальні аерофотознімки, провели космічні і магнітні обстеження. Адже реліквію мудрі скіфи неодмінно заховали. При нападах савроматів, аби вберегти святиню, було викопано біля підніжжя велетенську яму, у яку обережно

скотили посудину, надійно присипавши землею. Вважаю, келих-чашу можна було б відшукати.

Науковців можуть зацікавити й землі із надмірними висотами у Лісогірці – 317 метрів, Мар'янівці – 308 метрів, Лип'ятині – 300 метрів, Сальниці – 297 метрів та ін. Всі вони входять до вказаної символічної чаші. Як бачимо, усі святині були саме тут. Тому думаю, що територія, яка знаходиться біля вказаної символічної чаші, була священною для скіфів землею із назвою Ексампей. Цю ж назву носило й джерело з гіркою водою, котре впадало у селищі Іванів (раніше Янів) Калинівського району Вінниччини у Гіпаніс (Південний Буг).

Зрозуміло, коли в давнину основний рух людей проводився по річках, як ми уже згадували, то до святих місць Ексампею можна було добратися на човнах лише отими священними шляхами – уверх по Гіпанісу і далі вверх на північ по гіркій воді Ексампею. Цей шлях спочатку відкрили торгові ольвіополіти, а невдовзі елліни й назвали його Священими путями, на зразок з дорогою на Дельфи, до храму Аполона в Елладі.

Пам'ятаймо, що наші давні попередники обожнювали ріки, вважали їх за богів. А там, де зливалися два потоки, річка ставала священною, а велика ріка – божеством.

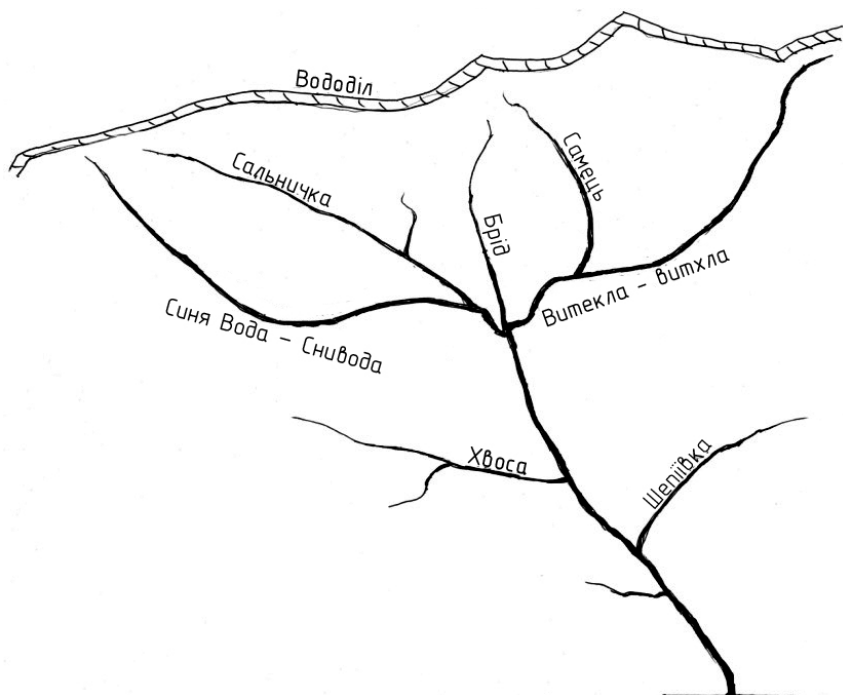
Отож, коли Синя вода – Ексампей ставала божеством, то божеством чого? Степан Наливайко науково довів із Санскриту, що священним Биком. І не дарма вказана вище печатка нам являє з глибини століть зображення двох річок, котрі зливаються в один потік, нагадуючи нам голову бика з рогами. Так, річка стала божеством священного Бика (Бугая). А відтак, у розвилці рогів й знаходилася свята від бога земля із назвою Ексампей. Тому й святкували наші прапращури, вшановували світотворчу силу води і вогню (сонця), які провіщали благодатність і достаток.

Наголосимо ще раз на те, що особливо святою річкою була та, у яку впадало, зливаючись, два, або більше потоків. У нашому випадку – Ексампей ми бачимо, крім Синьої води (Сниводи) ще Сальничку, Блід, Самець і Витеклу (Росу). Тож це пояснює, що вода у місцевості була від самих верховних повелителів.

А й дійсно, погляньмо на висотні над рівнем моря витоки цих річок ще раз: Синя вода (Снивода) і Сальничка витікають

з-під узвишшя – 317 метрів, Брід і Самець – з-під висотного підвищення у 307 метрів, а роса – аж 320 метрів. Це були найвищі вершини на всьому лівому Побужжі.

А тепер подивимось на чашу під іншим кутом зору. Оцих два великих потоки (Снивода і Витхла), зливаючись у Воронівцях у один потік, уособлюють собою, ніби величезну лійку (воронку), якою вщерть наповнені земні багатства і достатки скіфів-орачів і всього Ексампею: зерно, худоба та ін., текло священними шляхами по дивній, гіркуватій на смак, але разом з тим помічній лікувальній водичці у сивий Гіпаніс, а звідти – до грецьких володінь-полісів на Понті Евксинському.

Проте, добре придивившись, на вказаний келих-чашу, можемо побачити й інше: оця географічна дугоподібна вгнутість Сниводи і Витхли у чаші, а також ріки-доплати: Сальничка, Брід, Самець – складають в цілому пишну, розквітлу квітку лотоса (троянди) із дещо зігнутим S-подібним стеблом, на

якому є дві маленькі гілочки-листочки: з правого боку річечка Хвоста в районі села Сьомаки, а з лівого – річечка Шепіївка біля однойменного села.

Отож, скіфська чаша являла собою своєрідну модель квітки лотоса, поскільки присвячена, напевне, богині Афродіті Уранії. Недарма ще Гесіод писав, що під її ногами пишно розростались трави, розцвітали квіти. Це була богиня плодovitості тваринного і рослинного світу.

Необхідно звернути увагу, що ота квітка лотоса, своєю пишною голівкою та зігнутим стебельцем повернута до святого небесного сузір'я Плуга (Оріона), якому надто поклонялися скіфи-орачі.

Взагалі, проводячи дослідження, хочеться вияснити наступне: що на цій землі нинішнього Присниводдя було особливого, неординарного, чого не було в іншому місці, наприклад у басейні Синюхи? Чому саме тут утворилося величезне скіфське святилище із дивною назвою – Ексампей?

По-перше, надто родюча матінка-Земля із глибокими плодородними чорноземами давала високі врожаї зернових культур. Тому й «...зерно тут вирощували не для власного споживання, а на продаж» – вказував Геродот. Про торгівлю з Грецією свідчать давні грецькі поселення (факторії), монети, уламки еллінської кераміки, фібули...

По-друге: височини понад 300 метрів над рівнем моря яскраво вказують на найближчу відстань звідси до Неба – Богів.

По-третє. Чималі ліси для Аресових вогнищ, древні скіфські кургани, спечена земля (печисько) у селі із назвою Погоріла.

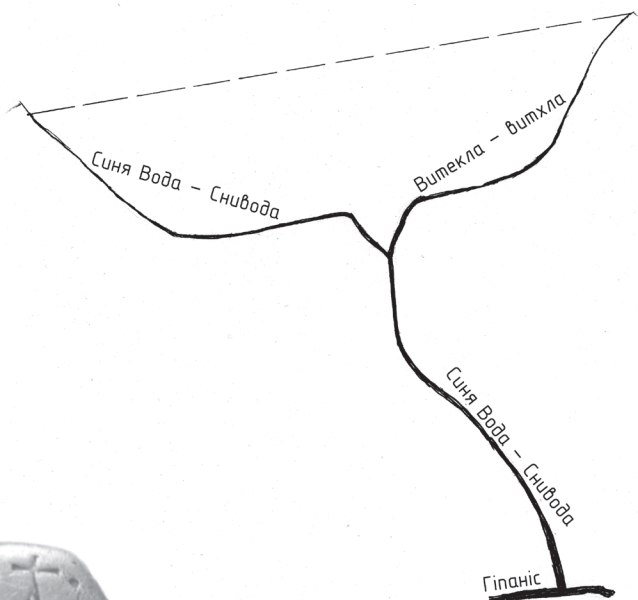
По-четверте. Гірке джерело з неприємною на смак лікувальною) водою, на що звертав увагу Геродот.

По-п'яте. Текстологічно місцевість повністю відповідає описам, викладеним у Геродотовій «Мельпомені» (книга IV, § 81, § 52).

По-шосте. Скіфи-орачі на своїй землі мали невеличку копію своєї сколотської держави у вигляді квадрата-тетрагона, про що йшлося вище. Тут жили безпосередньо орачі-землероби, кочівники-воїни, жерці і царі, а також полонені – раби. Тому поділ на своєрідні варни (касти) був присутнім у Ексампей. Локалізація Ексампею, як сакрального центру скіфів, дає можливість для дослідження тетрагону як моделі країни.

По-сьоме. Наукове роз'яснення топоніміки та етимології слова «Ексампай» у статті Степана Наливайка стовідсотково відповідає нинішній річці Сниводі та її притокам.

По-восьме. Коли ж ми візьмемо лише верхні витoki Синьої води (Сниводи) і Витекли (Витхли) та їх злиття у Воронівцях, то утворюються уявні роги бика-тура, що наявно підкреслює вказане у дослідженні Степана Наливайка. Ось їх схема:

Саме це підтверджується у наявній срібній каблучці-печатці. Продемонструємо її ще раз. Оті роги у нижній частині яскраво видно.

По-дев'яте. Обриси диво-чаші (келиха) «викладено» природніми течіями річок Синя вода (Снивода) і Витекла (Витхла).

Коли ми сполучимо уявною лінією початок вказаних потоків, то отримаємо оту вказану чашу. Обриси цієї посудини можемо побачити й при проведенні уявної лінії на даній печатці.

По-десяте. Віднайдено географічні орієнтири, прив'язку (координати) вказаного об'єкта.

По-одинадцятє. Це була для усіх скіфів обітована, священна земля, куди спроваджувались, вірогідно, мертві царі, куди йшли тисячі й тисячі прочан, особливо знатних скіфів. Паломництво до святилища, сакрального місця, напевне було цілорічним, не припинялося ні влітку, ні в холодну пору року.

По-дванадцятє. Топографічні особливості місцевості, розташування Ексампею, нагадує велетенську чашу, що є також характерною ознакою.

Та поряд з цим, досліджуючи цікаве питання, дивує дещо інше. Як люди могли бачити у давні скіфські часи (V ст. до н.е.) це чашоподібне схилення, вгнутість Синьої води (Сниводи) і Витекли (Витхли) перед своїм злиттям? Хто підказав, що ці водні артерії мають саме таку дугоподібну форму? Не інакше, як вищі сили з піднебесся побачили й порадили Аріанту вилити величну, подібну до божого природного творіння на Ексампей, чашу.

Безумовно, те, що зробили боги (природа), потрібно було возвеличити царям, що й зробив Аріант із наконечників. Адже, практично кожен скіф приклав свою частинку серця і душі до цієї сакральної споруди – чаші. Більше того, священну річку й місцевість названо велично Ексампей, по еллінськи її називали – Священні шляхи. А священні шляхи, як відомо, вели лише до богів та їх творінь. Цим великим божим творінням була насамперед, свята наша земля прадавнього Ексампею, найближча відстань до богів, чудодійна гірка водичка і символічна чаша достатку. Ця земля була обрана самими богами. Адже стільки надзвичайного, неординарного могли створити лише вищі сили.

Отож, трудолюбивим і надто працьовитим скіфам-орачам, за їх щоденну невтомну працю, любов до матінки-Землі, верховні повелителі – боги піднесли вказану величну чашу достатку. Це був символ благополуччя, багатства, родючості землі, це – символ поєднання могутності і щедрості. І недарма чаша, як і ріг достатку в давніх еллінів, була в небесах атрибутом богів, а на землі – царів і жерців. Тобто тих, хто безпосередньо пов'язаний з вищими природними силами.

Для більшої ідентифікації місця вікопомного Ексампею наведемо ще один вагомий аргумент. На початку нашої розповіді ми розповіли легенду з Інтернету. Повторимось трішки.

«...в местности с названием Экзампей находился древний скифский город, окруженный валом и ровом по периметру в 60 км. Царь Ариант, по случаю победы над персами повелел изготовить гигантский медный котёл»...

Коли ж ми, при допомозі курвіметра, заміряли відстань по річці Сниводі (Синій воді), а також Витеклі (Витхлі) та по річці Самець, а потім сполучили уявну криву лінію по вододілу, то у нас по периметру вийшло справді 60 кілометрів. Отож ця давня легенда є дійсністю, реальністю. А відтак, як же називається нині цей *«древний скифский город»*?

Обстеживши детально всю місцевість краю на скіфську приналежність, ми бачимо, що цим давнім містом був наш сивий Уланів, який кілька разів за своє існування змінював назву. Більше того, й понині за річкою Синя вода, на лівому березі селища, гордо височить досить велике скіфське городище.

Як бачимо і в цьому випадку, обриси вказаних річок і вододілу нагадують нам казан, чашу (без ніжки), а також бутон лотоса, що розкривається.

Якщо ж ми виміряємо площу цієї землі, по річці Самець, то вона нині складатиме 225 квадратних кілометрів. Якщо ж ми візьмемо на сході кордон по річці Роса, то площа дорівнюватиме 400 квадратних кілометрів. А відтак, географічні координати землі будуть наступними:

на заході – 49 градусів 45 минут північної широти, 27 градусів 54 минути східної довготи (село Лісогірка Хмільницького району). На сході – по річці Самець – 49 градусів 45 минут північної широти, 28 градусів 12 минут східної довготи (село Петриківці Хмільницького району). По річці Роса – 49 градусів 46 минут північної широти, 28 градусів 21 минута східної довготи (село Клітенка Хмільницького району). На півночі – 49 градусів 47 минут північної широти, 28 градусів 16 минут східної довготи (село Подорожня Хмільницького району).

На півдні – 49 градусів 42 минути північної широти, 28 градусів 08 минут східної довготи (селище Уланів Хмільницького району).

А нині, поки що, можемо подумки лише трішки заглибившись, уявити...

Весна. День помітно більшає, починається воскресіння природи, благодайне тепло перемагає надокучливі холоди, світловий день щедро збільшується. Настає щорічне, у кілька днів, головне свято скіфів. Сотні й сотні найрізноманітніших човнів, причаляють до берега священної річки, не менше прадавніх повозок по сухопутті, сотні і тисячі людей обступили зусібіч священне для кожного місце – святилище, де проводяться головні культові дійства народу. Горіли високі святкові багаття, відбувалися певні ритуали...

Безліч за віком і статтю людей робили омивання у гіркотливих, але цілющих водах Ексампею, прославляли життєдайне Сонце, верховних богів, святу землю, чудодійну водичку і свого повелителя царя Аріанта. Безперервно текли по воді за течією і горіли на багаттях священні ритуальні тварини, аби вищі сили прийняли найцінніші людські дари, давали сили й насагу на подальші дні і роки, позбавляли люд од хвороб, недуг, пошестей та ворогів...

Димові хмари від священних вогнищ повільно несли ароматні запахи ввись до самих Небес. Навкіл, скільки оком кинь, усе торжествує, радіє, висловлює бадьорість і святкове піднесення. Природа перша відчуває оживлення, бростю гілок і трав піднімається ввєрх до Сонця, зеленіє, наливається соками Неба і Матінки-Землі...

Вечором свято ніби з новими силами, продовжується, набирає особливого настрою, вираження, апогею. Добре видно яскраві вогні на священних узвишсях усього квадрата-чотирибічника Ексампею. Всі в очікуванні чогось вищого, значимого, особливого, разом з тим звичного і неповторного... Невдовзі, здійснюються священні ритуали, приносяться пожертвування і запалюється головне багаття святилища, присвячене богу війни і миру Арею (Аресу). Він був сином бога Вогню, Неба, Сварги в Матері-Землі. Найхоробріший і найжорстокіший до ворогів світла і добра Арей, навчив людей виготовляти зброю та володіти нею, боронити землю предків од ворожих зазіхань... Той, хто був з первовіку освячений святим вогнем зі святилища і окроплений святими чудодійними водами з Ексампею, – не боїться ворогів і смерті, стає володарем неба і землі. Смерть на полі бою йому миліша від неволі.

Після перемоги світла над пільмою бог Арес (Арей) зійшов на землю і приніс онукам свій дволезовий меч, возніс у віках славу великого роду. Тож меч Арея став символом безсмертя на віки-століття. Тому-то й стікався народ до головного святилища з особливою надією та мрією – здобути сили й безсмертя, отримати підтримку верховних небесних сил. Адже в цім місці до неба найближче.

Полум'я від Аресового багаття піднімається здається до самих небес, викидає увсебіч сотні тріскотливих іскор, палає, погойдуючись від подувів нічного теплого вітру...

Отожцікава історична розвідка особливо захоплює, спонукає до роздумів, певних висновків. У добавок й природа нашого краю подарувала велич неописаної краси із таємничими озерами, затишними ставками, тихоплинними ріками, прохолодними лісами...

Але цей зовсім маленький куточок прабатьківської землі на півночі Вінниччини може здивувати не лише область, Україну, але й весь світ не лише своєю неповторністю та мальовничістю, а й сенсаційністю, відкриттям. Нам варто душею і серцем відчутися свою історичну місію на землі і реально показати, відтворити сторінки наших славетних предків! Лише тоді можна ствердно сказати: так зване **«восьме чудо світу» Ексампей і велична скіфська чаша царя Аріанта в минулі часи знаходилися на священній Хмільницькій землі чарівної Вінниччини!**

Із офіційним відкриттям місцезнаходження легендарної землі, місцевій владі потрібно буде багато попрацювати для возвеличення і відновлення в пам'яті славної сторінки української історії. При створенні великої Уланівської об'єднаної територіальної громади, її символіки – у герб і прапор неодмінно взяти найголовніші атрибути краю – золотий плуг на синьому полі, злиття рік Сниви і Витекли у формі рогів вола (бика) і внизу – чашу царя Аріанта.

А поки що нам усім потрібно наполегливо працювати над цікавою темою. Науково, теоретично і практично локалізувати місце, де може лежати в землі легендарна чаша царя, визначити пріоритети в дослідженні. Переконалий, спільними зусиллями, із підключенням державних інституцій, цю проблему можна порівняно легко вирішити.

Тому ще раз хочу зауважити, що Хмільницький край надто багатий на історичні пам'ятки. Варто лише розумно заглибитись у минуле, і воно, завдяки старанням і наполегливості, явить нам свою призабуту, але рідну прадідівську історію.

Для нинішніх і майбутніх поколінь вікопомна місцевість на нашій Хмільницькій землі Вінниччини, із миловидною назвою Ексампей, в далекому минулому була великим сакральним центром усієї Скіфії. Вона має свою точну координатну прив'язку і вповні заслуговує на статус природного та історичного заповідника як «восьме чудо світу». Відкриття затаємничого досіль легендарного скіфського центру надає широке поле для організації туристичного бізнесу, будівництва відпочинкової інфраструктури, випуску сувенірної продукції тощо. Унікальні природні ресурси, явища, історичні артефакти доповнюють вибагливі потреби відпочиваючих. Локалізація скіфського Ексампею повинна мати не місцеве, а загальнодержавне всеукраїнське значення.

Якщо поєднати зусилля щодо впорядкування територій по периметру та в нинішніх поселеннях Ексампею, та в Уланові, як центрі священної землі, встановити пам'ятник скіфському царю Аріанту в повному обладунку, а неподалік – відомий бюст «батька історії» Геродота з написом-повідомленням про відвідання у V ст. до н.е. цих земель, на узвишші Ексампею встановити легендарну Аріантову символічну ритуальну чашу – успіх туристичних агентств і широкий розголос в Україні та за її межами буде гарантований.

Як вказував науковець Володимир Петрук: «Рідко хто б відмовився й від сувеніру у вигляді скіфської стріли з наконечником (їх виробництво не важко організувати). Кожен українець вважав би за честь завдяки ній відчувати себе громадянином країни, яка виникла і сформувалася в античний час, синхронно до грецької і римської цивілізацій, та має такий стародавній символ СОБОРНОСТІ, як Священна чаша достатку, вилита з наконечників подібних до куплених стріл».

Будьмо гідними славі і подвигу наших предків!

Зміст

О, Скіфіє – сторінко України!.....	3
Гальчак С. Д. Право на істину	4
Святі прапрадідів шляхи.....	6
Запорошені трави Еksamпею	21
Степан Наливайко. Еksamпай: дві загадки скіфської святині – Таємниці розкриває санскрит	67
Короткі висновки	80

Микола Дорош

Скіфський Еksamпей

Новопрочитання

Авторське редагування

Технічне редагування
Бойко М.В

Видавець
ТОВ «Меркьрі-Поділля»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4136 від 11.08.2011 р.

Підписано до друку 05.01.2019 р.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Друк офсетний. Фіз арк. 3,12
Наклад 200 прим. Зам. 1.
Друк ПП Балюк І.Б.
Тел./факс: (0432) 52-08-02
e-mail: balyk2@ukr.net